

TIDSKRIFT FÖR POLITISK FILOSOFI
NR 2 2016 | ÅRGÅNG 20

Bokförlaget THALES

Introduktion

UNDER DE SENASTE årtiondena har feminism som politisk ideologi gjort entré i svensk politik. Allt sedan Socialdemokraterna 1995 offentligt deklarerade sig vara ett feministiskt parti, har nästan alla politiska partier följt efter i släptåget och utropat sig som feminister. Etiketter som socialistisk feminism, liberal feminism, etisk feminism och eko-feminism har florerat i partiernas beskrivningar av de feministiska idéströmningar som de har blivit inspirerade av och har tagit utgångspunkt i. Även om partierna har blivit kritiserade av forskare för att vara såväl internt som externt inkonsekventa i sina förståelser av feminism, har de – genom att uttala sig som feministiska partier – erkänt feminismens minsta gemensamma nämnare: att kvinnor är underordnade och att detta förhållande ska ändras. Även om partierna också har blivit kritiserade av media, bl. a. för att den feministiska profileringen kan ses som ett sätt att vinna röster inför val, går det inte att ta miste på att feminismen – åtminstone som begrepp – har fått genomslag i den politiska retoriken. Genomslaget för feminismen har dessutom yttrat sig i etableringen av ett politiskt parti som vilar på feministisk grund – Feministiskt initiativ. Formeringen av en feministisk regering 2014, en regering som dessutom i sin Regeringsförklaring 2015 slår sig för bröstet för att vara »världens första feministiska regering,» kan ses som kulmen på det feministiska segertåget i svensk politik.

I likhet med feminismen har även begreppet intersektionalitet på senare år kommit att vinna allt mer mark i såväl akademien som den politiska debatten. Förenklat kan intersektionalitet definieras som ett begrepp som fokuserar på hur ojämlika förhållanden skapas och upprätthålls till följd av skärningspunkterna av och det komplexa samspelet mellan olika maktordningar som baseras på kategorier som kön, etnicitet, sexualitet m.m. I den statliga

Jämställdhetsutredningens betänkande *Mål och Myndighet* (SOU 2015:86), som överlämnades till Jämställdhetsministern i oktober 2015, framhölls att det behövs ett intersektionellt perspektiv på jämställdhetspolitiken i syfte att bl. a. synliggöra att »kvinnor och män inte är homogena grupper». Enligt utredningen är kön »inte den enda kategorin som bestämmer människors identitet, villkor och situation: med ett intersektionellt perspektiv riktas sökarmen mot att identifiera hur olika sociala kategorier är sammanvävda med varandra och hur samspelet av olika kategorier påverkar det sociala livet.»¹ Intersektionalitet sätter därmed ordet på att det finns flera maktrelationer som skär in i varandra och som därmed fångar komplexiteten i människors liv. Med begreppet adresseras exempelvis i vilken utsträckning könsojämlikheter är rasifierade och etniska ojämlikheter könade. Ikraftträdandet 2009 av en ny sammanhållen diskrimineringslagstiftning, som ersatte separata lagar gällande diskriminering på grund av kön (jämställdhetslagen), etnicitet, sexuell orientering och funktionsnedsättning, liksom sammanslagningen av de fyra ombudsmannainstitutionerna JämO, HomO, DO och Handikappsombudsmannen till en sammanslagen institution, Diskrimineringsombudsmannen (DO), kan ses som exempel på en ökad politisering och institutionalisering av problemen gällande multipel ojämlikhet och diskriminering i Sverige.

Denna utveckling väcker flera frågor: vad händer med feminismen och dess kärna (att kvinnor är underordnade män och att denna underordning bör upphöra) när andra maktordningar tas med i analysen? Finns det en risk att betydelsen av kön kommer att tonas ned till förmån för andra kategorier som upplevs mer angelägna? Måste kön alltid ges prioritet i en feministisk politik, eller kan det ses som en maktstruktur som interagerar med andra maktstrukturer? Måste kön över huvud taget vara med? Vad händer med feminismen som ideologi, teori och social rörelse om kön utmönstras till förmån för intersektionalitet? Kommer ändlösa krav på erkännande av identiteter att ställas? Och hur kan man förklara denna vurm för intersektionalitet? Varför kommer den just nu? Är det en konsekvens av ökad migration och globalisering och därmed

ett ökat behov av att adressera människors olika bakgrunder och erfarenheter? Är det ett utslag av HBTQ-rörelsens ökade mobilisering, som likt kvinnorörelsen vill få gehör för sina frågor? Eller är det rent av ett resultat av nyliberalismen som nu har hittat ett sätt att en gång för alla göra sig kvitt med feminismen och dess besvärliga krav på kollektiva och strukturella lösningar? Frågorna är många. Denna artikel avser inte att besvara alla dessa frågor. Snarare är ambitionen med detta bidrag att vända på frågeställningen och problematisera framväxten av intersektionalitet och vad den innebär för feminismen. Finns det någon inneboende konflikt mellan feminism och intersektionalitet? Hur ser spänningen mellan dem ut – och hur kan den i så fall överbryggas? Till min hjälp använder jag den litteratur som finns på fältet och som formligen har exploderat under det senaste årtiondet.

Texten är disponerad enligt följande: Först introduceras begreppet intersektionalitet och dess genealogi. Därefter beskrivs begreppets spridning och användbarhet baserat på den vetenskapliga uppmärksamhet och den kritik som har riktats mot begreppet och dess tillämpning. Därefter diskuteras den begreppsliga utvecklingen baserat på ett urval centrala artiklar. Avslutningsvis diskuteras frågan om relationen mellan intersektionalitet och feminism: hur ser spänningsförhållandet mellan dem ut och utgör intersektionalitet ett bidrag till eller ett hot mot feminismen?

Begreppet intersektionalitet och dess genealogi

BEGREPPET INTERSEKTIONALITET HÄRRÖR från det engelska ordet för vägkorsning, »intersection,» som är en metafor för korsningen eller skärningspunkten mellan olika maktordningar som baseras på kategorier såsom kön, klass, ras/etnicitet och sexualitet och där mittpunkten – vägkorsningen – kan förstås som grunden för den subjektspostion som skapas och återskapas i det komplexa och dynamiska samspelet mellan de olika maktordningarna. Själva begreppet består av två led som i sig har varit föremål för diskussion: förledet »inter» kommer ursprungligen från det

latinska ordet för »mellan» eller »förenande» och antyder att det är några komponenter som ska länkas eller fogas samman. Efterledet »section» (sectio på latin) hänvisar till ordet »sönder» eller »genomskärning» och representerar de delar som ska fogas samman. Som genusvetaren Tiina Rosenberg framhåller antyder begreppet intersektionalitet processer som innebär både en sammanlänkande och en separerande aspekt (Rosenberg 2007: 81).

Intersektionalitetsbegreppets ursprung är starkt kopplat till en enskild forskare, den amerikanska rättsvetaren Kimberle Crenshaw. Inte sällan hänvisas dessutom ofta till en och samma källa ur hennes forskningsrepertoar: »Demarginalizing the Intersection of Race and Sex: A Black Feminist Critique of Antidiscrimination Doctrins, Feminist Theory and Antiracist Politics» från 1989. I texten analyseras de intersektionella problem som svarta kvinnor möter i amerikansk domstol. Enligt Crenshaw kunde svarta kvinnor inte söka rättvisa som svarta kvinnor p.g.a. den amerikanska diskrimineringslagstiftningens endimensionella utformning; lagstiftningen gjorde det möjligt att söka rättvisa p.g.a. av kön *eller* etnicitet/ras, men inte kombinationen av etnicitet/ras *och* kön. Den diskriminering som många svarta kvinnor var utsatta för erkändes därmed inte av rätten. Svarta kvinnor som blev arbetslösa kunde inte hänvisa till könsdiskriminering eftersom vita kvinnor behöll sina jobb. De kunde inte heller hänvisa till etnisk diskriminering eller diskriminering p.g.a. ras eftersom svarta män fick ha kvar sina jobb. Crenshaws kritik riktades därför främst mot det amerikanska rättsväsendet för att inte erkänna denna typ av intersektionell diskriminering. Mot denna bakgrund definierade hon intersektionalitet som »different ways in which race and gender interact to shape the multiple dimensions of Black women's employment experiences» (Crenshaw 1989: 139).

I en annan publikation, »Mapping the Margins: Intersectionality, Identity Politics, and Violence Against Women», vidareutvecklar Crenshaw (1991) intersektionalitetsbegreppet till att omfatta strukturell och politisk intersektionalitet. Den förstnämnda, strukturell intersektionalitet, hänvisar till de

ojämlikheter, den dominans och det förtryck som är baserade på flera olika diskrimineringsgrunder och maktordningar («multiple discrimination») som människor kan erfara, till skillnad från de ojämlikheter som baseras på en grund («single ground»). Den sistnämnda, politisk intersektionalitet, avser hur de multipla ojämlikheter som människor utsätts för, och samverkan mellan dem, adresseras i politiska och institutionella sammanhang. Crenshaw diskuterar särskilt hur en s.k. identitetsbaserad politisk kamp som utgår från antingen kön eller ras («single axis») kan verka exkluderande och lämna svarta kvinnor i ett besvärligt dilemma, där de tvingas välja mellan ett problematiskt antingen/eller-alternativ. Människors marginalisering och exkludering och deras erfarenheter av förtryck och dominans kan därmed inte förklaras av en isolerad maktstruktur, utan underordningen konstitueras i det komplexa samspelet mellan olika maktordningar (Crenshaw 1989: 58, 1991: 1244).

I centrum för Crenshaws analyser stod således interaktionen mellan multipla identiteter och erfarenheter av exkludering och underordning. Synliggörandet av marginaliserade erfarenheter i skärningspunkten mellan kön, ras och klass, och framför allt implikationerna av dessa för svarta kvinnors positionering i samhället stod i särskilt fokus. Crenshaws analyser adresserade inte minst feminismens grundläggande konflikt: definitionen av en universell kvinnlighet som baseras på vita kvinnors historiska, socioekonomiska och rumsliga positioner. På ett såväl epistemologiskt som ontologiskt plan utgjorde därmed Crenshaws konceptualisering av multipla ojämlikheter en utmaning av den hegemoniska feminismen som utgick från vita medelklasskvinnors situation och som baserades på idén om en universell kategori »kvinna.»

Begreppets spridning och diskussionen om dess användbarhet SEDAN CRENSHAW MYNTADE begreppet intersektionalitet i sin analys av svarta kvinnors erfarenheter och villkor har det spridits som en löpeld inom akademien. Begreppet har använts inom ett brett spektrum och vitt skilda discipliner såsom antropologi,

filosofi, historia, litteraturvetenskap, sociologi och statsvetenskap, och inom genus-, etnicitet- och queerforskningen samt inom rättsvetenskapen har det blivit något av en teoretisk industri (Cho m. fl. 2013: 787). Begreppets teoretiska komplexitet och användbarhet har varit föremål för många vetenskapliga debatter, ofta i antologier och temanummer, och på många kurser i feministisk teori och genus vid universitet och högskolor ingår ofta intersektionalitet som ett tema (Carbin & Edenheim 2013). Intersektionalitet har även blivit en del av olika typer av policyinitiativ, inte minst etableringen av DO, som delvis bygger på en argumentation om behovet av att motverka och eliminera de multipla ojämlikheter som människor utsätts för. Liknande utvecklingstendenser kan noteras i andra europeiska länder (se t. ex. Kriszan m. fl. 2012).

Intersektionalitet beskrivs ofta som den feministiska forskningens viktigaste bidrag (McCall 2005: 1771). I en uppsjö av vetenskapliga publikationer har feministiska forskare från olika discipliner, teoretiska perspektiv och politiska övertygelser gett uttryck för sin övertygelse om att intersektionalitet är ett välkommet och användbart begrepp. Kathy Davis (2008) beskriver intersektionalitet som ett nytt »buzzword» för den feministiska teoriutvecklingen. Ange-Marie Hancock framhåller att intersektionalitet är »a theoretical and empirical paradigm» (Hancock 2007: 249f.) och »the most cutting-edge approach to the politics of gender, race, sexual orientation, and class» (Hancock 2011: 3). Jennifer Nash (2008) gör bedömningen att intersektionalitet har blivit det viktigaste analytiska verktyget för att teoretisera identitet och förtryck.

Samtidigt som intersektionalitet ofta beskrivs som helt nödvändigt för feministisk teoribildning och kunskapsproduktion, har det också betraktats som problematiskt för densamma (Brah & Phoenix 2004; Prins 2006). Det har exempelvis förts en inomvetenskaplig diskussion om huruvida intersektionalitet är ett begrepp, ett perspektiv eller en teori (Davis 2008). Det har även diskuterats om intersektionalitet ska konceptualiseras som en väggkorsning/intersektion (Crenshaw 1989), som maktaxlar (Yuval-

Davis 2006) eller som en dynamisk process (Staunaes 2003). Det är inte heller klart om intersektionalitet främst ska begränsas till att förstå individuella erfarenheter, teoretisera konstruktionen av identiteter, eller tjäna som ett verktyg för att analysera sociala strukturer och kulturella diskurser (Davis 2008; Oleksy 2011). Svårigheter med att operationalisera intersektionalitet har också lyfts fram (Hankivsky & Cormier 2011). Intersektionalitet används inte heller på ett enhetligt sätt, utan det tillämpas av aktörsorienterade, strukturalistiska och poststrukturalistiska forskningstraditioner som tar sin utgångspunkt i olika maktperspektiv och metodologier och som bygger på skilda ontologiska och epistemologiska premisser. Mer kritiska röster menar att begreppet är allt för brett i teoretiska termer, allt för tvetydigt i termer av policy, och att det saknar en sammanhängande metodologi (SOU 2015: 86). Enligt Davis är det därför något av en paradox att intersektionalitet har kunnat göra succé inom feministisk teori samtidigt som det finns en oklarhet bland många feministiska forskare i fråga om vad begreppet innebär och hur det ska användas (Davis 2008: 69).

I en antologi som såväl hyllar som utvärderar intersektionalitet, skriver Crenshaw:

My own use of the term ›intersectionality› was just a metaphor. I'm amazed at how it gets over- and under-used; sometimes I can't even recognize it in the literature anymore. (Guidroz & Berger 2009: 5).

Samtidigt som begreppet intersektionalitet har spritts som en löpeld inom akademien och över disciplin- och landsgränser råder det alltså en oklarhet kring dess betydelse och hur det ska tillämpas. Detta leder oss in på begreppets utveckling, från dess ursprung som en metafor till anspråken på att utgöra en teori eller ett perspektiv: hur har begreppet fyllts med innehåll och hur har detta innehåll utvecklats över tid?

Begreppets utveckling

Från svarta kvinnor till alla subjekt

Intentionen bakom Crenshaws användning av intersektionalitet

var att fånga upp och motverka det faktum att de erfarenheter av diskriminering och förtryck som många svarta kvinnor upplevde ofta föll mellan stolarna, i såväl feministiska som anti-rasistiska diskussioner. Enligt Crenshaws strukturella maktförståelse borde teoretiker analysera de samverkande och inbördes beroende formerna av förtryck och underordning som baserades på både kön och ras, och visa på hur dessa kategoriseringar interagerade för att forma svarta kvinnors erfarenheter (Crenshaw 1989, 1991). Sedan dess har forskare använt begreppet intersektionalitet på ett mer omfattande och mångfacetterat sätt. Begreppet har utvidgats från ett fokus på multipelt marginaliserade subjekt – svarta kvinnor, sexism och rasism – till ett fokus på *alla* subjekts erfarenheter, positioneringar och identiteter. Nash (2015) benämner denna utveckling som »the ethics of inclusivity,» en form av inkluderingsetik som avsevärt utvidgar intersektionalitetsbegreppets analytiska spännvidd och som producerar ett ramverk i och genom vilket alla subjekt kan omfattas och bli föremål för analys.

Från multipel marginalisering till samverkan mellan privilegier och förtryck

Begreppsutvecklingen i fråga om intersektionalitet har således flyttat fokus från de subjekt och den underordning som en gång utgjorde kärnan i Crenshaws analys, svarta kvinnors marginalisering, till alla subjekt. Intersektionalitet har därmed förflyttats från en »ethic of redress,» en etik som särskilt syftade till att gottgöra marginaliserade kvinnor och generera kunskap om deras erfarenheter och villkor (Nash 2015). Denna begreppsutveckling, från ett distinkt fokus på svarta kvinnor och deras erfarenheter till ett mer omfattande ramverk som inkluderar alla subjekt, även de som har en dominant och privilegierad positionering, innebär en väsentlig fokusförflyttning. Intersektionalitet betraktas och används inte längre, åtminstone inte uteslutande, som ett begrepp för att adressera multipel marginalisering och hur olika relationer av förtryck ska förstås och teoretiseras, utan också som ett begrepp

som undersöker de processer som ger grund för maktutövande och som ger upphov till marginalisering och förtryck (de los Reyes & Gröndahl 2007: 14). Såväl marginalisering som privilegium sätts därmed i fokus.

Genom en fokusförflyttning från svarta kvinnor till »all of us» kan därmed även vita, heterosexuella män bli föremål för analys i ett intersektionellt perspektiv (Nash 2015). Denna begreppsliga rörelse innebär att även subjekt som har erfarenheter av multipla *privilegier* blir föremål för analys. En konceptuell förändring har därmed ägt rum, från multipel marginalisering till samverkan mellan privilegier och dominans visavi marginalisering och förtryck.

Från identitet till struktur och makt

BEGREPPSUTVECKLINGEN AV INTERSEKTIONALITET – från ett fokus på framför allt svarta kvinnor till ett fokus på alla subjekt, och från att rikta den analytiska skärpan mot marginalisering och förtryck till att också rikta blicken mot privilegium och dominans – innebär också en konceptuell transformation från ett fokus på identitet till ett fokus på makt och strukturer. Cho, Crenshaw och McCall (2013) anför följande:

We emphasize an understanding of intersectionality that is not exclusively or even primarily preoccupied with categories, identities, and subjectivities. Rather, the intersectional analysis foregrounded here emphasizes political and structural inequalities. (Cho m. fl. 2013: 797)

Konceptuellt har intersektionalitet i allt mindre grad utgått från den form av identitetsbaserad feminism, eller ståndpunktsfeminism, som bl. a. black feminism baseras på och som betonar de gemensamma erfarenheterna, den gemensamma historien och delaktigheten i en gemensam kamp som grund för sin identitet. Snarare har begreppet intersektionalitet rört sig bortom denna s.k. identitetspolitik, som utgår från en organisering som är baserad på kollektiva identiteter. Enligt Hancock kan identitetspolitiken t.o.m. leda till

en kontraproduktiv »Oppression Olympics», där olika grupper ställs mot varandra om vilken som är mest förtryckt (Hancock 2007, 2011). Utgående från poststrukturalistisk feminism, postkolonial feminism och queerfeminism har ståndpunktsfeminismens betoning av ett enhetligt »jag» och krav på en identitetsbaserat erkännande – en inre kärna som är kvinna, svart, lesbisk, etc. – istället allt mer kommit att ifrågasättas. I exempelvis de los Reyes och Mulinaris definition av intersektionalitet ligger betoningen på en genomgripande och anti-essentialistisk analys av ojämsladda strukturer (de los Reyes & Mulinari 2002). Queerfeminismen betonar på liknande sätt analyser av ojämlika strukturer med fokus på icke-normativa sexualiteter och icke-normativa kön/genus (Rosenberg 2007: 87).

Spänningen mellan intersektionalitet och feminism

OCKSÅ I EN svensk feministisk kontext har förtjänsterna och bristerna med intersektionalitet diskuterats. Centrala frågor har handlat om vilken ontologisk status som tillskrivs kategorier som kön, klass, ras, etnicitet och sexualitet, vilka kategorier som ska ingå i en intersektionell analys och om det finns utrymme att prioritera mellan dem. Frågan kan ses som ett exempel på den spänning som finns mellan intersektionalitet och feminism, särskilt i relation till feminismens kärna som tar sin utgångspunkt i könsmaktsordningen. Det har uttryckts en oro för att kvinnor återigen ska bli marginaliserade om andra kategoriseringar såsom etnicitet/ras, klass och sexualitet ska ges samma status. I en artikel från 2003 anför genusvetaren Nina Lykke att »genusaxeln» bör komma i förgrunden, därefter kan andra för analysen relevanta maktaxlar väljas ut för en analys av hur maktaxlarna interagerar och konstruerar varandra (Lykke 2003). Kön bör därför ses som en prioriterad kategori. Statsvetarna Maria Carbin och Sofie Tornhill värjer sig dock mot synen på kön och ras som strukturellt bestämda grupper. I deras mening blir därför intersektionalitet en missvisande metafor, eftersom vägarna – eller strukturerna – fram till väggkorsningen är avgränsade och kan urskiljas från varandra.

Det förutsätter, menar forskarna, »en strukturalistisk syn på makt, en syn där mötet mellan två eller flera på förhand fastlagda strukturer antas kunna förklara underordning» (Carbin & Tornhill 2004: 113). Med denna utgångspunkt skulle kategorierna kön och ras ses som skilda strukturer som relaterar till olika problem, inte att de konstituerar och transformerar varandra. I deras mening bör fokus ligga på hur ojämlika subjektpositioner skapas och återskapas i skärningspunkten mellan olika former av förtryck och maktutövning. Prioriteringar mellan olika analyskategorier är därför inte ens möjliga (jfr Hancock 2007, 2011).

I takt med en ökad vetenskaplig diskussion har många forskare utvecklat sina resonemang i fråga om intersektionalitetens förtjänster och brister. Ett illustrativt exempel är Lykkes text från 2005, där såväl problem som möjligheter med intersektionalitet lyfts fram (Lykke 2005). Bland de problem som identifieras nämns s.k. additiv intersektionalitet, som innebär att både subjektformationer baserade på kategorier såsom kön, ras, etnicitet och sexualitet och de maktordningar som skapar dem, har studerats som *separata* strukturer som *interagerar*. Poängen med intersektionalitetsanalyser är snarare, menar Lykke, att analysera hur kategoriseringar – eller maktaxlar – *intraagerar* och konstruerar varandra (Lykke 2005, jfr. McCall 2005). Lykke vidhåller att intersektionalitet som begrepp är produktivt. Det kan synliggöra och problematisera hur ojämlika maktrelationer samspelar i specifika sammanhang och hur den sociala kategoriseringen marginaliserar och exkluderar grupper av människor på grund av tillskrivningen av identiteter. Intersektionalitet tjänar därför som en gemensam nodalpunkt för olika slags analyser av ojämlika villkor och som en plattform för diskussion om hur ojämlikheter kan motverkas. Tillsammans med andra kritiska feministiska teoretiseringar av intersektioner mellan identitetskategorier och maktordningar har begreppet, menar Lykke, lett till »ny insikt i det hybridartade, komplexa och mångfaldiga som kännetecknar subjektstillblivelsen i det nutida samhället och synliggjort dess samband med komplexa maktstrukturer» (Lykke 2005: 14). Det

är därmed ett begrepp som kan bidra till att förstå sociokulturell komplexitet och heterogenitet.

Liknande analyser gör de los Reyes och Mulinari. De anser att intersektionalitetens sprängkraft ligger i »utvecklandet av teoretiska perspektiv som kopplar makt och ojämlikhet till individens möjligheter att agera som subjekt inom ramen för samhällets strukturer, institutionella praktiker och rådande ideologier» (de los Reyes & Mulinari 2005: 16). De los Reyes (2007) menar vidare att intersektionalitet inte kan reduceras till ett perspektiv som »endast kombinerar olika subjektspositioner eller till en analys som formellt erkänner kvinnors olika identiteter eller skilda erfarenheter av förtryck» (de los Reyes 2007: 101f.). Istället öppnar begreppet för »en analys som teoretiskt och empiriskt problematiserar maktutövandets komplexitet och hur det legitimeras och naturaliseras genom den systematiska konstruktionen av människor, platser, relationer som »olika» och därför möjliga att inordnas i en hierarkisk skala» (ibid.). Ett intersektionellt perspektiv möjliggör därmed även ett kritiskt förhållningssätt till kunskapsproduktionens möjligheter att institutionalisera och naturalisera en ojämlik samhällsordning. Privilegierade positioner kan därmed avgöra kunskapsproduktionens gränser och bestämma vilken form av förtryck och marginalisering som diskuteras respektive vilken som ignoreras.

Alla ställer sig inte lika positiva till begreppet intersektionalitet och dess potential. Statsvetaren Maria Carbin och historikern Sara Edenheim menar bl. a. att begreppet har förflyttats från att utgöra ett hot mot feminismen, särskilt den feminism som företräds av vita västerländska feminister, till ett konsensusskapande verktyg som har till syfte att förena alla feminister – en sorts »all-inclusive feminism», men också en feminism där makt har försvunnit ut ur fokus (Carbin & Edenheim 2013). Enligt deras mening har feministers behov av ett gemensamt språk – »a common language» – möjliggjort intersektionalitetsbegreppets popularitet. Forskare som vurmar för intersektionalitet har t.o.m. omformulerat intersektionalitetsbegreppet och dess strukturella bas, för att

anpassa det till poststrukturella antaganden och premisser. Förutom att utlova komplexitet och en kritisk ansats, har begreppet erbjudit feminister ett sätt att överbrygga skillnader mellan olika feministiska inriktningar, framför allt mellan strukturalister och poststrukturalister, mellan black feminism och vit feminism, och mellan postkolonial feminism och västerländsk feminism. Intersektionalitet erbjuder således en möjlighet till allians inom feminismen, men en allians som bygger på lösa grunder (Carbin & Edenheim 2013).

Den påstådda allians mellan feminismer, som intersektionalitetsbegreppet anses ha möjliggjort, bygger inte bara på en imaginär sammanslutning, den har dessutom förlorat sin politiska sprängkraft. I likhet med Carbin och Edenheim anser Sirma Bilge (2013) att intersektionalitet har blivit korrumpert av en »disciplinary feminism.» Bilge skriver:

I contend that what may at first appear to be an enthusiastic reception of intersectionality is a significant reflection of the need by disciplinary feminism to contain it, to neutralize its politics. For disciplinary feminism to ›take on‹ or ›take over‹ intersectionality serves to marginalize those trying to reconnect intersectionality with its initial vision which was grounded in the political subjectivities and struggles of less powerful social actors facing multiple intertwined oppressions. (Bilge 2013: 411)

Bilge anser därför att intersektionalitetsbegreppet har utvecklats till en ornamentell intersektionalitet, i vilken begreppets kritiska potential har gått förlorad. Begreppets utveckling och användning, menar hon, har resulterat i en avpolitisering: artikulationer av en politik som strävar efter social rättvisa och omfördelning har neutraliserats.

Konklusion

VAD BLIR DÅ svaret på frågan om intersektionalitet utgör ett bidrag eller ett hot mot feminismen och dess kärna? Från denna översiktliga text går det naturligtvis inte att dra några långtgående

slutsatser. Å ena sidan befinner sig begreppet intersektionalitet i ett spånt förhållande till feminismens kärna genom sin avoga inställning till gruppidentitet, åtminstone genom sin avvisande hållning till kön som en enhetlig kategori och en kategori som *a priori* bör ges företräde i intersektionella analyser, d.v.s. feminismens första led. I fokus för spänningen finns framför allt frågan om vilken ontologisk status som tillskrivs kön (och andra kategorier). Å andra sidan kan det hävdas att intersektionalitet möjliggör ett överskridande av de skiljelinjer som har skapats utifrån kategorierna kön, klass, etnicitet, etc. Det öppnar för möjligheten att analysera hur dessa kategorier konstitueras, förutsätter och transformerar varandra. Det riktar även blicken mot hierarkiska maktordningar och de processer som skapar och återskapar dessa ordningar, i syfte att motarbeta och nedmontera dem. Denna hållning – att teoretiskt och empiriskt granska och problematisera maktutövande och ojämlikhetsskapande – måste betraktas som en central del av feminismens andra led; att ändra på ordningen.

Den svaga länken tycks därmed vara kopplingen mellan intersektionalitet och den premiss som ligger till grund för det första ledet i feminismens kärna, kvinnor som grupp. Samtidigt som idén om kvinnor som grupp utgör en grundbult inom feminismen, finns det inget element i feminismen som motsäger att det skulle finnas skillnader inom denna grupp. Frågan är inte om feminismen ska ta utgångspunkt i en kvinnlig identitet och kvinnors erfarenheter, eller om det ens behövs ett rättmätigt subjekt; utmaningen ligger snarare i hur feminismen ska förhålla sig till kvinnors delade och skilda erfarenheter av förtryck och underordning. Genom att argumentera för att kategorier som kön och etnicitet är konstruktioner som inte har någon sann identitet, utan kan ha olika betydelser och ta sig olika uttryck i skilda kontexter, möjliggörs politisk förändring. En feminism som välkomnar intersektionalitet har därmed en subversiv potential (jfr. Rehn 2016).

Det som dock inte är förhandlingsbart, varken i feministiska teorier eller i teorier om intersektionalitet, är förståelsen om de

hierarkiska ordningar som är intimt knutna till kvinnors villkor och situation. I stället för att skjuta in sig på skillnaderna mellan kvinnor, och mellan kvinnor och män, är det processerna som ligger till grund för upprätthållandet av ojämlikheter och maktrelationer i samhället som ska stå i fokus; det är roten till de hierarkier som skapar skillnader som bör adresseras. Genom denna precisering av feminismens kärna erbjuder intersektionalitet ett verktyg för feminismen att nå sitt mål, emancipation.

→

Lenita Freidenvall är lektor vid Statsvetenskapliga institutionen, Stockholms universitet. Denna forskning har bedrivits med stöd av Östersjöstiftelsen.

Noter

1 I sin handlingsplan 2014 skriver Feministiskt initiativ att det förespråkar en »feminism för alla» och »en ny dimension i politiken» som vidgar demokratin med en genomgripande politik mot alla former av diskriminering.

Referenser

- BILGE, SIRMA (2013) »Intersectionality Undone: Saving Intersectionality from Feminist Intersectionality Studies», *Du Bois Review*, 10(2): 405–424.
- BRAH, AVTAR & ANN PHOENIX (2004) »Ain't I a woman? Revisiting Intersectionality», *Journal of International Women's Studies*, 5(3): 75–86.
- CARBIN, MARIA & SOFIE TORNHILL (2004) »Intersektionalitet – ett oanvändbart begrepp?», *Kvinnovetenskaplig tidskrift*, 25(3): 111–114.
- CARBIN, MARIA & SARA EDENHEIM (2013) »The intersectional turn in feminist theory: A dream of a common language?», *European Journal of Women's Studies*, 20(3): 233–248.
- CHO, SUMI, KIMBERLE WILLIAMS CRENSHAW & LESLIE MCCALL (2013) »Toward a Field of Intersectionality Studies. Theory, Applications, and Praxis», *Signs*, 38(4): 785–810.
- COLLINS, PATRICIA HILL (1998) »It's all in the Family: Intersections of Gender, Race, and Nation», *Hypatia*, 13(3): 62–82.
- CRENSHAW, KIMBERLE (1989) »Demarginalizing the Intersection of Race and Sex: A Black Feminist Critique of Antidiscrimination Doctrine, Feminist Theory and Antiracist Politics», *The University of Chicago Legal Forum*, 140: 139–167.
- CRENSHAW, KIMBERLE (1991) »Mapping the Margins: Intersectionality, Identity Politics,

- and Violence Against Women of Color», *Stanford Law Review*, 43(6): 1241–1299.
- DAVIS, KATHY (2008) »Intersectionality as Buzzword», *Feminist Theory*, 9(1): 67–85.
- DE LOS REYES, PAULINA, IRENE MOLINA & DIANA MULINARI (2002) *Maktens olika förklådnader. Kön, klass och etnicitet i det postkoloniala Sverige*, Stockholm: Atlas Akademi.
- DE LOS REYES, PAULINA, IRENE MOLINA & DIANA MULINARI (2005) *Intersektionalitet. Kritiska reflektioner över (o)jämlighetens landskap*, Malmö: Liber.
- DE LOS REYES, PAULINA & SATU GRÖNDAHL, M.F.L. (red.) (2007) *Framtidens feminismer. Intersektionella interventioner i den feministiska debatten*, Hågersten: Tankekraft förlag.
- GUIDROZ, KATHLEEN & MICHELE TRACY BERGER (2009) »A Conversation with Founding Scholars of Intersectionality: Kimberle Crenshaw, Nira Yuval Davis, and Michele Fine», i: Michele Tracy Berger & Kathleen Guidroz (red.) *The Intersectional Approach: Transforming the Academy Through Race, Class & Gender*, Chapel Hill, NC: University of North Carolina Press: 61–80.
- HANCOCK, ANGE-MARIE (2007) »When Multiplication Doesn't Equal Quick Addition: Examining Intersectionality as a Research Paradigm», *Perspectives on Politics*, 5(1): 63–79.
- HANCOCK, ANGE-MARIE (2011) *The Politics of Intersectionality. Solidarity Politics for Millennials: A Guide to Ending the Oppression Olympics*, Basingstoke: Palgrave.
- HANKIVSKY, OLENA & RENEE CORMIER (2011) »Intersectionality and Public Policy: Some Lessons from Existing Models», *Political Research Quarterly*, 64(1): 217–229.
- KRIZSAN, ANDREA M.F.L. (red.) (2012) *Institutionalizing Intersectionality – The Changing Nature of European Equality Regimes*, Basingstoke: Palgrave.
- LYKKE, NINA (2003) »Intersektionalitet – ett användbart begrepp för genusforskningen», *Kvinnovetenskaplig tidskrift*, 24 (1): 47–56.
- LYKKE, NINA (2005) »Nya perspektiv på intersektionalitet. Problem och möjligheter», *Kvinnovetenskaplig tidskrift*, 2–3: 7–16.
- MCCALL, LESLIE (2005) »Intersektionalitetens komplexitet», *Kvinnovetenskaplig tidskrift*, 2–3: 31–56.
- NASH, JENNIFER C. (2008) »Rethinking Intersectionality», *Feminist Review*, 89: 1–15.
- NASH, JENNIFER C. (2016) »Feminist originalism: Intersectionality and the politics of reading», *Feminist Theory*, 17(1): 3–20.
- OLEKSY H., ELZBIETA (2011) »Intersectionality at the cross-roads», *Women's Studies International Forum*, 34(4): 263–270.
- PRINS, B. (2006) »Narrative accounts of origins: A blind spot in the intersectional approach?», *European Journal of Women's Studies*, 13(3): 277–290.
- REHN, SANNA (2016) *En feminism för alla? En studie av Feministiskt initiativs tolkning och tillämpning av intersektionalitet*. Stockholms universitet: Statsvetenskapliga institutionen.
- ROSENBERG, TINA (2007) »Är alla marginaliseringar likvärdiga?» i: de los Reyes, Paulina & Satu Gröndahl m.fl. (red.) (2007) *Framtidens feminismer. Intersektionella interventioner i den feministiska debatten*, Hågersten: Tankekraft förlag: 80–98.
- STAUNAES, D. (2003) »Where have all the subjects gone? Bringing together the concepts of intersectionality and subjectification», *NORA: Nordic Journal of Women's Studies*, 11(2): 101–110.
- YUVAL-DAVIS, NIRA (2006) »Intersectionality and feminist politics», *European Journal of Women's Studies*, 13(3): 193–209.

HERBERT TINGSTEN FÖRKLARADE efter andra världskriget (i en artikelserie i *Dagens Nyheter* 1952) att ideologierna var döda. Han tog gruvligt fel. Ideologierna lever och spelar en betydande roll i politiken. Man kan emellertid undra vilken roll de *bör* spela. Bör de kanske utgöra grunden för de olika partierna? Bör partierna bli »tydligare» och renodla en ideologi var? Eller bör ideologierna snarare få uppträda inom partierna, flera inom varje parti, varvid de fråntas huvudrollen?

Jag ska här argumentera för det senare synsättet. Ideologierna är viktiga, de bör spela en framträdande roll i politiken, men de bör inte vara grunden för de olika partier, som konkurrerar om väljarnas röster. Grunden för partierna ska i stället vara det ekonomiska intresset.

Mitt resonemang har som utgångspunkt ett parlamentariskt system med proportionellt valsätt och flera olika konkurrerande partier. Jag tänker mig ett politiskt system där det kan vara rimligt att hävda att folket, eller dess majoritet då viljorna är delade, i grova drag kan bestämma politikens utformning *genom* det politiska systemet. Vårt land är ett bra exempel på detta. USA är däremot inte ett exempel på det jag ska resonera kring. Där får man snarast säga att (de två) partiernas roll är att vaska fram någon som ska leda folket. Folket styr inte över politiken i ett sådant system, det bestämmer bara *av vem det ska styras*. Ännu längre bort från vad som här omtalas kommer ett system likt det kubanska, med endast ett parti, tänkt att på ett direkt, snarare än indirekt, sätt kanalisera folkviljan. Två- och enpartisystemen har sina egna problem, men de får vara ämnet för en annan artikel.

De olika ideologierna

VAD ÄR DÅ en ideologi? Karl Marx tänkte sig att ideologier utgörs av falskt medvetande med en bestämd social – systembevarande

– funktion. Det är inte så jag använder ordet här. Här har det en mera vardaglig innebörd. Jag tänker mig att en ideologi är ett system av normativa påståenden och empiriska antaganden, av ett slag vi är väl bekanta med. De ger tydlig politisk vägledning. Olika ideologier har välkända namn. Vi kan tala om socialism, liberalism, konservatism, och feminism. Men allt detta är mycket oprecist. Var och en av dessa ideologier sönderfaller vid närmare betraktande i ganska olikartade tänkesätt. För resonemangets skull vill jag här grovt urskilja några olika sådana tänkesätt. Jag driver analysen så långt jag behöver för mina syften. Det finns med andra ord mycket som kunde tilläggas, om man ville djupare granska de tänkesätt jag här tecknar med lätt hand.

Ta först detta med socialism! Jag uppfattar socialismen som en tanke om att de viktigaste produktionsmedlen ska vara gemensamt ägda. Vi kan i så fall se att det finns utrymme för ganska olikartade socialismers. Någon skulle hävda att även om produktionsmedlen är gemensamt ägda, så ska den ekonomiska verksamheten i samhället vara organiserad genom en tämligen fri marknad. Anställda kan hyra mark, lokaler och produktionsmedel från det allmänna, men får sedan i t. ex. kooperativ form driva verksamheten och bjuda ut sina tjänster eller varor på marknaden. Läggs en verksamhet ned återgår produktionsmedel, byggnader och lokaler m.m. till det allmänna. Andra skulle hävda att produktionsmedlen inte bara ska vara gemensamt ägda, produktionen ska också i huvudsak organiseras gemensamt och vara underordnad en övergripande samhällsplanering.

Den finns inga skarpa gränser mellan dessa två slag av socialism. Man får närmast tänka sig att det handlar om ett kontinuum av uppfattningar, där mer eller mindre av det gemensamt ägda kan få skötas av kooperativ eller enskilda. Ingen socialist torde förespråka någon av de rena ytterpunkterna på detta kontinuum.

Gemensamt för dessa olika socialistiska synsätt är nog en föreställning om att man genom respektive form av socialism bäst tillvaratar allas skapande kraft och att man också genom att välja den ena eller den andra ekonomiska modellen på bästa sätt tillgodoser

allas behov. Om man är socialist av det ena eller det andra slaget bestäms alltså i långa stycken av olika empiriska föreställningar och antaganden om vad som fungerar hur och bäst. Men den olikartade bedömningen av den saken kan också hänga samman med vad man menar ytterst är av värde: lycka, självförverkligande, eller önskeuppfyllelse, för att ge bara några olika exempel.

Liberalismen är ännu mer mångfacetterad än socialismen. Jag ska nöja mig med att urskilja vad jag uppfattar som de tre viktigaste varianterna.

För det första kan liberalismen ses som en antiauktoritär och anti-paternalistisk hållning, med innebörden att individen ska få styra sitt eget liv som hon önskar, så länge hon inte skadar andra. Man kan se detta som en absolut restriktion på lagstiftning. En lag som begränsar individens handlingsutrymme måste alltid motiveras med att den hindrar henne från att skada *andra* (utan samtycke). Det duger aldrig att förbjuda beteenden med hänvisning till att medborgare måste skyddas från sina egna okloka beslut. Kanske måste man också tillägga att det kan vara rimligt att förbjuda beteenden som, då det utgör en allmän praxis, är skadliga. Detta även om enskilda handlingar som exemplifierar den förbjudna handlingstypen inte har några skadliga effekter. Tänk på skattefiffel! I det enstaka fallet har fifflet inga negativa eller ens märkbara effekter, men om många fifflar blir den samlade skadan betydande.

En annan variant av liberalismen är vad som kommit att kallas nyliberalism. Den kombineras normalt med den anti-paternalistiska hållningen, men den innebär också något mer: en föreställning om att produktionsmedlen ska vara i privat ägo och att produktionen ska försiggå på en mycket fri marknad.

Det är nödvändigt att här uttrycka sig vagt på det sätt jag just gjort. Det handlar om dyrkan av en »mycket» fri marknad. Också nyliberaler vill ha en (minimal) stat med våldsmonopol, de vill att lagligt skydd upprätthålls för ingångna avtal o.s.v., men de vill begränsa detta våldsmonopol i stor utsträckning. Skulle inte tillägget om behovet av en (minimal) stat göras hade vi snarare att göra med

anarkism än liberalism. Anarkismen har emellertid aldrig spelat någon viktig roll i politiken och jag ska här bortse helt ifrån den.

En tredje variant av liberalismen, slutligen, brukar omtalas som socialliberalism. Den lägger stor vikt vid att alla människor ska garanteras lika möjligheter i samhället (något nyliberalerna inte alls bryr sig om). Kravet är inte att alla materiellt ska leva på samma nivå. Människor fattar olika beslut under sina liv, och dessa beslut får konsekvenser för deras välbefinnande. Sådana konsekvenser ska samhället inte bry sig om. Den som väljer en exklusiv och kostnadskrävande livsstil ska inte ges kompensation av staten för att hon ska kunna realisera den. Men alla ska ha samma *chanser* i livet. Alla ska framför allt kunna starta sina liv med likartade förutsättningar.

Denna grundbult i socialliberalismen är för nyliberalen anatema. Man förstår lätt varför då man betänker konsekvenserna av det synsättet. Om det tas på allvar (det gör det emellertid sällan), har det långtgående följder för hur staten bör ingripa och omfördela egendom. Det tycks som om en kapitalistisk ekonomi ständigt ger upphov till ökade förmögenhetsskillnader.¹ Dessa är helt oacceptabla från socialliberal utgångspunkt. De medför ju att vissa människor startar sina liv med mycket bättre förutsättningar än vad andra kan göra. Ett sätt – ja sannolikt enda sättet – att motverka detta vore att ta ut höga progressiva arvs- och förmögenhetsskatter.

Konservatismen uppträder också den i högst olikartade former.

För det första kan man uppfatta konservatism som något som står i motsättning till radikalism. Den innebär då närmast ett slags politisk attityd, med innebörden att man ogärna drastiskt förändrar samhället. Rådande och etablerade institutioner är något man vill hålla sig till. Fungerar de illa får de reformeras, inte radikalt avskaffas och ersättas med andra. Man kan se det som att man går försiktigt fram, stöder sig på den fot som för tillfället har fäste, och endast försiktigt sätter ned den andra innan man förflyttar tyngdpunkten. Denna konservatism är till sin natur trolös. Vad den försvarar beror på vad som för tillfället råkar vara den rådande ordningen. Det kan handla om privat ägande av produktionsmedlen, om det

är vad samhället för tillfället erbjuder, eller gemensamt ägande, om samhället snarare är organiserat på socialistisk grund.

För det andra kan konservatismen uppfattas som en rörelse till försvar för särskilda kulturella och nationella värden. I vissa situationer kan detta slags konservatism ta sig radikalt kontrarevolutionära former. Det kan handla om att återgå till en tidigare bättre ordning eller att med alla medel, också våldsamma, motsätta sig att den ordning vi har går förlorad.

Denna konservatism, med dess hänvisning till kultur och nation (folk) kan i sin tur förstås på två olika sätt.

Några konservativa försvarar tanken att varje nation/kultur bör ha sin egen stat, där den får blomstra i fred. Man brukar hävda att alla kulturer och nationer har samma värde, men att detta värde bara kan realiseras fullt ut om var och en av dem får hålla sig för sig själv.

En annan variant av det slags konservatism som hänvisar till kultur och nation, tar sig ett mera aggressivt och arrogant uttryck. Man försvarar inte tanken om alla nationers och kulturers lika värde, eller rätt till en egen stat. Man är i stället fixerad vid den *egna* nationen och kulturen, som man tillmäter en eller annan historisk mission. I värsta fall tänker man att den ska erövra hela världen.

Så har vi till sist (i den här framställningen) feminismen. Gemensamt för alla feminismer är föreställningen att kvinnor inte ges den plats i samhället de har rätt till. Kvinnor är förtryckta. Det förtrycket måste brytas. Den formuleringen ger emellertid utrymme för högst olika tolkningar.

Några menar att kvinnor och män ska behandlas lika. Kvinnor behandlas emellertid sämre än män, konstaterar man. De är sämre betalda än män, de tvingas ta större ansvar än män för barn och hushåll, de får sämre pensioner än män o.s.v. Allt detta måste vi ändra på. Förhållandena mellan kvinnor och män måste likställas. De som resonerar så brukar kallas likhetsfeminister.

Andra hävdar att kvinnor och män är olika till sin natur och medan män behandlas så som de förtjänar behandlas kvinnor fel. Deras särart beaktas inte. De ska ges tillfälle att leva sina liv

i samklang med sin natur, utan att på något vis straffas för detta, t. ex. genom sämre ekonomiska villkor. Typiskt kvinnliga arbeten bör t. ex. uppvärderas. Man brukar här tala om särartsfeminism.

Som om inte den just tecknade mångfalden vore nog bör man också observera att de grundläggande *motiveringarna* för de olika ideologierna kan se högst olika ut. Jag nämnde det apropå socialismen ovan. Olika slags socialism kan motiveras med hänvisning till olika föreställningar om det goda livet. Här är ännu ett exempel: nyliberalismen. Nyliberalismen har försvarats med hänvisning till en på moraliskt självägande grundad rättighetsetik (Robert Nozick²). Men den har också motiverats på enkla pragmatiska grunder genom påståendet att ett samhälle med en fri marknad och en minimal stat bäst främjar välbefinnandet hos medborgarna (Milton Friedman³).

Sådana skillnader i grundläggande moralfilosofisk övertygelse kan förstås vålla huvudbry i politiken. Här ska jag emellertid inte vidare intressera mig för den saken.

Ska ideologierna utgöra grund för partierna?

VAD SKA MAN då säga om denna mångfald av socialismer, liberalismer och konservatism, och feminismer? Är det en god idé om de olika ideologierna urskiljs och renodlas, åtminstone som jag här gjort, och att de sedan var och en får utgöra grund för var sitt politiskt parti? Man kunde i så fall tänka sig att de blev representerade i riksdagen i proportion till hur de kunde erövra folkligt stöd?

Jag misstänker att det är så många tankar, som vill ge ideologierna en mera framträdande roll i politiken. Jag tror dock att denna tanke är i grunden förfelad. Mera rimligt, menar jag, är att tänka att dessa olika ideologier får spela en roll *inom* de olika partierna. Det är nog en konservativ hållning jag företräder, när jag säger detta. Det är nog i själva verket så ideologierna lever sitt liv i politiken. Det bör vi inte ändra på.

Men om ideologierna inte ska utgöra grunden för vilka partier som ska finnas, på vilken grund ska då partier organiseras? Såvitt

jag kan förstå måste det ske på den grund de nu i huvudsak är organiserade: med hänvisning till en vänster/höger-skala i politiken.

Vänster/höger-skalan

VAD BESTÄMMER DÅ vad som är vänster och vad som är höger? Framför allt, vill jag hävda, det ekonomiska intresset.

Det finns nog vissa korrelationer här. Vissa ideologier passar bättre på vissa positioner på vänster/höger-skalan än andra. Framför allt tror jag socialism, i olika former, tenderar att omhuldas inom vänstern. Och på samma vis tror jag nyliberalism endast uppträder långt till höger i politiken. För övrigt kan vi nog finna inslag av samtliga ideologier inom samtliga partier. Gott så! Det är emellertid av vikt att det verkligen finns en tydlig och grundläggande dimension i politiken, där partierna kan inordna sig. Om ideologierna inte kan fylla den funktionen måste den fyllas av något annat: det ekonomiska intresset.

Det vi omtalar som vänster/höger-skalan i politiken hänger samman med frågan om ekonomisk jämlikhet. Ju längre till vänster man står, desto starkare intresse har man i ekonomisk utjämning. Ju längre till höger man befinner sig, desto mindre intresse (inget alls, för nyliberalen) har man av ekonomisk jämlikhet. Detta ekonomiska intresse uttrycks oftast på ett rättframt sätt i synen på offentlig sektor och skattetryck. De fattiga vill ha höga skatter (med en progressiv, utnämmande verkan) medan de rika vill ha låga och platta skatter (utan en progressiv, utjämnande verkan). De fattiga vill ha en omfattande offentlig sektor, de rika en begränsad. De fattiga har allt att vinna på generella transfereringssystem, då sådana tenderar att inte bara flytta inkomster inom liv (man spar till sin egen pension, t. ex.), utan också mellan liv (där de rika får avstå till förmån för de fattiga). De rika ogillar av samma skäl generella transfereringssystem.

Varför en vänster/höger-skala i politiken?

VARFÖR ÄR DET så viktigt att samtliga partier kan placeras ut på

en vänster/höger-skala? Ett rättfram svar på den frågan hänvisar till att vi lever i ett klassamhälle. De ekonomiska villkoren tenderar att bestämma också andra livsvillkor i samhället. Ska vi hålla oss till en enda dimension är det svårt att se något alternativ till vänster/höger-skalan.

Men måste vi hålla oss med en enda dimension? Jag tror denna särskilda dimension är något som *tvingar* sig på oss. Vi har i själva verket inget val på den punkten. Tillfälligt går det att avvika genom att man etablerar ett »enfrågeparti» eller ett renodlat ideologiskt parti. Detta tvingas emellertid förr eller senare in på vänster/höger-skalan – eller upphör att existera. Men det finns också ett enkelt praktiskt skäl varför vi bör ha det på det här viset. Det har att göra med en insikt som först formulerades av den franske upplysningstänkaren Condorcet. Jag har skrivit om detta tidigare.⁴

Condorcet noterade att så snart man i en beslutande församling har att ta ställning till tre alternativ eller fler, är det möjligt att cykliska majoriteter uppstår. I valet mellan A, B och C kan det hända att en majoritet fördrar A framför B, en (annan) majoritet föredrar B framför C, och en (tredje) majoritet föredrar C framför A. Var och en med lite föreningsvana är bekant med detta fenomen. Propositionsordningen avgör vilket förslag (vilken majoritet) som vinner.

Om partier är organiserade på ideologiska grunder, utan koppling till vänster/höger-skalan, är det lätt att se hur sådana cykler kan uppkomma och vålla kaos i beslutsfattandet. Ja, vi är bekanta med dem från svensk politik i och med inträdet av Sverigedemokraterna, ett parti som vägrat inordna sig på vänster/höger-skalan. Också Miljöpartiet utgjorde ett hot mot den parlamentariska ordningen – fram till den punkt då man kröp till korset och inordnade sig på vänster/höger-skalan. Problemet med enfrågepartier, bildade utifrån en enda politikfråga (t.ex. invandringspolitiken) eller en bestämd ideologi (t.ex. särartsfeminism), är att det inte inordnar sig, då regeringsmakten och budgeten för det kommande året står på spel. De kan utan vidare skapa cykler genom sitt sätt att taktikrösta, eller helt enkelt rösta på ett förslag snarare än ett annat, bara för att

vålla kaos i politiken. Det var vad Fälldin en gång hotade att göra i kärnkraftsfrågan 1976 och det var vad Sverigedemokraterna gjorde den 3 december 2014 i Sveriges riksdag.⁵

Problemet med cykliska majoriteter kan emellertid undvikas. På 1940-talet visade den skotske ekonomen Duncan Black att detta problem inte uppkommer om människors preferenser är, som han uttryckte saken, »single peaked».⁶ Att de är single peaked innebär, grovt uttryckt, att de kan ordnas efter en enda skala, där sådant som ligger nära den egna ståndpunkten på skalan föredras framför sådant som ligger långt ifrån den. Höger-vänsterskalan i politiken är just ett bra exempel på detta. Så länge alla partier kan radas upp på en höger-vänsterskala, som får dominera politiken, undviker man cykliska majoriteter. Men då de inte enkelt kan radas upp på en sådan skala kan problemet med cykliska majoriteter bli en realitet.

Partier organiserade på rent ideologisk grund skulle utgöra ett slags enfrågepartier. Deras ställningstaganden skulle vara oförutsägbara. De skulle kunna skapa cykler för att vinna fördelar för sin enda fråga. De skulle kunna vålla kaos för att vinna uppmärksamhet för den egna – enda – saken.

En förutsättning för det resonemanget är att ideologierna inte i sig kan radas upp på någon enhetlig skala. Detta tycks mig också omöjligt att göra, då man beaktar hur de ovan karaktäriserats. De erbjuder snarare bilden av en meny, där man kan plocka och kombinera rätterna nästintill fritt, vilket ju också i praktiken sker.

Vi bör undvika en sådan ordning. Ja, det tycks ligga i sakens natur att den inte uppkommer eller, om den uppkommer, ändå inte är stabil. Det finns en inneboende tendens mot ett partisystem organiserat, inte på ideologisk grund, eller utifrån enstaka frågor, utan på grunden av det ekonomiska intresset. Men vad innebär det för ideologiernas roll i politiken? Innebär det att de ändå är överspelade? Om Tingsten hade fel då han talade om deras död, borde man ändå försöka förverkliga Tingstens vision genom att aktivt döda dem?

Låt ideologierna leva inom partierna!

NEJ, BÄTTRE DÅ att låta ideologierna leva sitt liv och blomstra inom existerande partier, med de restriktioner som uppställs av de ekonomiska realiteterna. Tycker man så kan man också tillåta sig tanken att det nog ligger mycket i *flera* av dessa ideologier. Själv brukar jag hävda att jag är socialist (jag vill ha gemensamt ägande av produktionsmedlen – men kan tolerera vissa inslag av marknadsekonomi), jag är anti-paternalistisk liberal (jag är mot lagar som kringskär vårt handlingsutrymme bara för vårt eget bästa), jag är socialliberal (jag vill ha stränga arvs- och förmögenhetsskatter), jag är likhetsfeminist (jag vill ha lika ekonomiska villkor för kvinnor och män) och jag är konservativ (i den första betydelsen, då det står i motsättning till revolutionära äventyr).

Allt detta ryms inom åtminstone ett parti: Vänsterpartiet. Men samtidigt som jag bekänner mig till socialismen, liberalismen, feminismen och konservatismen i de former jag nu angett, inser jag att många vänsterpartister tänker annorlunda i dessa ideologiska hänseenden. Några är beredda att tolerera paternalism; de vill till exempel att bruket av droger ska vara kriminellt och de motsätter sig legalisering av eutanasi. Några är särartsfeminister snarare än likhetsfeminister som jag. Andra åter är mer radikala än jag i sin förändringsiver; de vill verka för snabbare och mer omvälvande förändringar av samhällets grunder än vad jag finner tillrådligt.

Allt detta är en god utgångspunkt för intelligenta samtal inom vad jag tänker på som »vårt» parti. Det finns ändå något som håller oss samman då det gäller. Och det som håller oss alla samman är förstas vårt förhållningssätt i ekonomiska frågor. Är man vänsterpartist står man långt till vänster i dessa frågor. Och man äventyrar inte en »arbetarregering» på grund av ideologiska spetsfundigheter. Hur annorlunda kan inte en Sverigedemokrat bete sig, så länge partiet tillåts vara just ett enfrågeparti?

Det går att tänka ut liknande ideologiska paket, som kan finna en plats inom andra partier. Vissa folkpartister tenderar åt nyliberalism, vissa är mer socialliberala, vissa är anti-paternalister,

andra åter är mer benägna att förespråka tvång o.s.v. Några folkpartister är konservativa med avseende på kultur och nation och vill utsätta invandrare för språktest och en rejäl dos svensk kultur (rimligen tänker de då att alla kulturer är har samma värde men att det är viktigt att vi svenskar bevarar Sverige svenskt). Många folkpartister är likhetsfeminister. Det är nog emellertid svårt att finna folkpartister som är socialister (även om J.S. Mill, som man ofta hänvisar till, var just det). Vad som håller dem samman är deras syn på den ekonomiska frågan, där de tar ställning på ett sätt som kan sägas ligga till höger om Socialdemokraterna.

Som läsaren förstår skrevs detta innan Folkpartiet bytte namn till Liberalerna. På korrekturstadiet tillåter jag mig följande lilla tillägg:

Vad ska man säga om Folkpartiets tilltag att byta namn till Liberalerna? Man måste nog konstatera att det var ett hopp i galen tunna. Partiet som sådant är ju inte liberalt i *någon* av de betydelser jag ovan skisserat!

Demokratins roll

JAG HAR GENOMFÖRT mitt resonemang utifrån antagandet att vi har en representativ demokrati med ett proportionellt valsätt av den typ vi vant oss vid i Sverige. Vad ska de olika partierna tänka om demokratin (av det slaget)? Den har en stark ställning inom samtliga partier, som åtminstone alla ger den en läpparnas bekännelse (även Sverigedemokraterna, som deras namn antyder). Bäst skäl att gilla detta slags demokratiskt styrelseskick har dock vänstern i politiken. Det hänger samman med det s.k. medianväljarteomet.⁷ Om vi kan undvika cykliska majoriteter, genom att politiken i huvudsak utspelas på en vänster/höger-skala, så kommer besluten i ekonomiska frågor enligt detta teorem att tendera att gynna medianväljaren, alltså den väljare som har en inkomst lika med medianinkomsten. Men medianinkomsttagaren är en förhållandevis fattig individ i en kapitalistisk ekonomi. Hon tjänar t. ex. långt mindre än genomsnittsinkomsttagaren. År 2013 var medianinkomsten för *hushåll* i vårt land 20 000 Euro. Beslut

som gynnar dessa hushåll måste rimligen sikta till utjämning och omfördelning.

Denna inneboende tendens till utjämning hos ett demokratiskt system var för övrigt främsta skälet till att den antika filosofen Aristoteles ogillade demokratin. Vänstern gillar den av samma skäl. Och de som står till höger i politiken gör vad de kan – och de kan en hel del – för att på olika sätt motverka och upphäva denna utjämnande effekt. De måste ändå hela tiden förhålla sig till den.

Man brukar ofta säga att plånboksfrågorna spelar en alltför dominerande roll i politiken. De borde få stå tillbaka för ideologin. Det är alltså inte mitt synsätt. Ju mera framträdande roll plånboksfrågorna får, korrekt framställda, desto större sannolikhet för att vi får en politik som gynnar folkflertalet.

Varför sker det inte i större utsträckning? Här kan det kanske vara på sin plats att hänvisa till »ideologi» i Marx' betydelse av ordet, alltså som falskt medvetande med en bestämd social funktion. Såg människor klarare på de ekonomiska förhållandena – *tilläts* de se klart – skulle nog den förda politiken gestalta sig annorlunda.

Finns där inte utrymme för en kompromiss?

JAG HAR HÄVDAT att enfrågepartier är av ondo och att ett parti, som grundas på en bestämd ideologi, tenderar att också bli ett enfrågeparti. Jag har hävdat att ideologierna är viktiga, men att de bör få existera sida vid sida inom partierna. Finns där inte utrymme för en kompromiss? Även om partierna tvingas rada upp sig på en vänster/höger-skala i politiken, kunde man tänka sig att åtminstone vissa av dem också kännetecknades av ideologisk renodling. Man kunde tänka sig att två partier, som upptog samma plats på vänster/höger-skalan skulle omfatta varsin ideologi i avklarnad form. Ideologin skulle också hos dessa partier spela andra fiolen. Först kommer ekonomin, därefter ideologin. Men den ideologi, som partiet förknippades med, kunde vara unik.

Kanske ser vi i svensk politik två exempel på detta. Ledarna för Kristdemokraterna och Centerpartiet kan nog med fog travestera den gamle vänsterledaren C.-H. Hermansson och säga att till höger

om dem finns bara avgrunden. Ändå skiljer sig ju dessa partier åt ideologiskt. Krisdemokraterna är verkligen ett konservativt parti, som omhuldar bestämda kulturella och nationella värden. Ja, de menar väl att de till följd av dessa värden t.o.m. har ett slags mission. Den på kristendomen funtade etiken är överlägsen andra livshållningar. Centerpartiet, med sin numera helt missvisande partibeteckning, är å andra sidan ett radikalt nyliberalt parti. Man angriper arbetsrätten, vill privatisera den gemensamma sektorn och man är i princip för fri invandring. Kan inte något sådant fungera? Borde man inte se fler exempel på detta i politiken?

Jag tror vi måste se detta som ett tillfälligt undantagsfenomen. Detta hänger samman med två företeelser.

Det är för det första trångt på vänster/höger-skalan. Det finns risk för att åtminstone ett av partierna, som på detta vis placerat sig på samma plats på vänster/höger-skalan, åker ur riksdagen. Trängseln beror delvis på fyraprocentsspärren. Man kunde kanske häva denna, men det är av olika skäl en problematisk åtgärd. Jag ska inte här försöka utvärdera vilken spärr som är den optimala för en väl fungerande demokrati. Någon spärr kommer vi nog att behöva och en sådan gör det trångt på vänster/höger-skalan.

För det andra är sannolikt en lösning där partier renodlar en ideologi, men låter denna stå tillbaka för de ekonomiska frågorna, instabil. Det är svårt att förklara för sig själv och för andra medlemmar i partiet varför man inte, i ett skarpt läge, snarare ska satsa på den egna ideologin (och bli ett enfrågeparti) än att låta den stå tillbaka för att inte riskera ett styre i överensstämmelse med det ekonomiska budskap man också gett väljarna.

I synnerhet kan man tänka sig att ett parti, då det pressas svårt p.g.a. trängseln i politiken, och hotar att åka ut ur riksdagen, gör desperata ideologiska utspel. Är det inte vad vi ser just nu från Kristdemokraternas sida?

Slutsats

VÄNSTER/HÖGER-SKALAN i politiken är något som tvingar sig på partierna i en parlamentarisk demokrati av den typ vi har i Sverige,

med ett proportionellt valsätt. Detta är inte något att beklaga. Det medför dock att ideologierna, som visst har en viktig roll att spela, inte vare sig kan eller bör spela huvudrollen i politiken. De bör leva och blomstra inom partierna. Det innebär också att det kan finnas utrymme för överlappande konsensus i många politiska beslut i frågor som inte naturligt kan inordnas på vänster/höger-skalan: homosexuellas rättigheter, reproduktiva rättigheter, eget bruk av olika droger, eutanasi, för att bara nämna några exempel. Här kan majoriteter bildas, utan avseende på vänster och höger, och ett av flera regeringspartier bör kunna uthärda förluster i frågor som dessa, utan att regeringssamarbetet sätts på spel eller några kabinetsfrågor behöver ställas.

→

Torbjörn Tännsjö är Kristian Claëson-professor i praktisk filosofi vid Stockholms universitet.

Noter

1 Inte bara under kapitalism har denna mekanism gjort sig gällande. Se Per Molanders viktiga bok *Ojämlikhetens anatomi*.

2 Se hans *Anarchy, State and Utopia*.

3 Se hans *Kapitalism och frihet!*

4 Torbjörn Tännsjö, »Varför enfrågepartier ställer till det?».

5 För en detaljerad analys av den senare frågan, se Katharina Berndt Rasmussens artikel, »Replik till Torbjörn Tännsjö, »Varför enfrågepartier ställer till det?».

6 Se särskilt hans bok *The Theory of Committees and Elections* om detta.

7 Först formulerat av samme Duncan Black, som visade att om preferenserna är single peaked så kan man undvika cykliska majoriteter. Se åter hans bok, ibid, om detta. Ursprungligen publicerade han sitt resultat i artikeln »On the Rationale of Group Decision-Making».

Referenser

BERNDT RASMUSSEN, KATHARINA (2015) »Replik till Torbjörn Tännsjö, »Varför enfrågepartier ställer till det», *Tidskrift för politisk filosofi* nr 1, 2015, ss. 45–54.

BLACK, DUNCAN (1948) »On the Rationale of Group Decision-Making», *Journal of Political Economy*, Vol. 56, 1948, ss. 23–34.

IDEOLOGIERNAS PLATS I POLITIKEN

BLACK, DUNCAN (1958) *The Theory of Committees and Elections*, Cambridge: Cambridge University Press.

FRIEDMAN, MILTON (1972) *Kapitalism och frihet*, Stockholm: Aldus.

MOLANDER, PER (2014) *Ojämlighetens anatomi*, Stockholm: Weiler förlag.

NOZICK, ROBERT (2013) *Anarki, stat och utopi*, Stockholm: Timbro (pocketutgåva).

TÄNNSJÖ, TORBJÖRN (2014) »Varför enfrågepartier ställer till det», *Tidskrift för politisk filosofi*, nr 3, 2014.

DEN VANLIGASTE FÖRESTÄLLNINGEN av risk som begrepp torde vara i form av multiplikationer av dess grundläggande faktorer sannolikhet och följd. Man underförstår då den verklighet det hela rör sig om. Detta innebär att tillförlitligheten hos bedömningen av risker beror på trovärdigheten hos uppfattning av de verkligheter det gäller.

Därmed utgör det en förutsättning för godtagbar riskhantering att vederbörande har förmåga att värdera betydelsen av det man uppfattar som verklighet. För att kunna göra en sådan bedömning fordras insikter om begreppen perception och perspektiv.

Perception

BETRÄFFANDE TERMEN PERCEPTIONS betydelse i risksammanhang anammas här i första hand Svenska Akademiens språkliga tolkning, nämligen förnimmelse. Den sakliga innebörden av denna företeelse kan i sin tur beskrivas enligt Bra Böckers lexikon som nervsystemets bearbetning av sinnesintryck så att de upplevs medvetet.

Ett sådant perceperande är beroende av såväl yttre faktorer och betingelser som personliga egenskaper och sociala tillstånd hos dem som behöver uppfatta verkligheter vid riskhantering.

Perspektiv

TILL BETINGELSERNA OCH omständigheterna för den verklighetsuppfattning som fordras för riskhantering hör dessutom kännedom om beroendet av de individuella perspektiv som kan råda av såväl sociologiska som psykologiska skäl. Detta kan sålunda medföra en relativitet i verklighetsuppfattningar i och med förekomsten av personliga egenheter i betraktelsesätt och synvinklar liksom även i andra avseenden och aspekter än den nämnda optiska.

Tilläggs bör här att personligt präglade perspektiv vid besluts-

fattande rörande förhållanden av storleksordning och betydelse liknande riskhantering kan förekomma i sammanhang av helt annan art. Som exempel nämnes, med viss återhållsamhet för dess allmänna giltighet, vissa rättsfall där perspektivskillnader spelat en viktig roll för bedömning och beslut.

Efterord

MOT BAKGRUNDEN AV allt vetenskapligt kunnande om perception och perspektiv enligt bifogade hänvisningar till litteratur i ämnet kan man fråga sig varför det inte talas mer om sådant än som sker när det gäller beslut vid riskhantering. I dessa dagar är denna brist märkbar beträffande exempelvis långtidsförvaring av använt kärnreaktorbränsle och ställningstagande inför kränkning av svenskt undervattenterritorium, för att bara nämna ett par svåra fall av verklighetsuppfattande med avseende på riskhantering.

Det kan antagligen finnas flera olika skäl till sådant bortseende från verklighetsuppfattande genom uppmärksamhet på perception och perspektiv. När det är fråga om teknik i någon form kan en enkel förklaring möjligen vara att de beslutsfattare det gäller är benägna att anse att deras huvudsakliga yrkesförmåga är tillräcklig för att kunna avgöra vilken verklighetsperception som är den riktiga och erforderliga för riskhantering. Andra som saknar deras kompetens skall avstå från verklighetsbedömningar överhuvudtaget.

En sådan avvisande inställning till perception och perspektiv är inte ovanlig hos personer med i huvudsak tekniskt inriktade yrkesuppgifter. De anser sig sålunda inte ha med något annat än just deras teknologiska ärenden och därmed inte bör bry sig om annorlunda företeelser som hör hemma i andra fakulteter i första hand.

Avslutningsvis skall för fullständighets skull i korthet nämnas ytterligare en företeelse av psykologiskt och sociologiskt slag av betydelse för riskhanterandes verksamhet, nämligen deras beteenden. Därmed menas i detta sammanhang deras rätt att ta intryck av yttre och inre påverkan, det vill säga deras omvärld samt deras personliga natur och handlingsliv. En mer ingående

utläggning av beteendets roll i riskhantering skulle emellertid vara så omfattande att det fordrade en särskild essä.

→

Gustaf Östberg är professor emeritus i materiellära för maskinkonstruktion.

Referenser

- CARTERETTE, E.C. & M.P. FRIEDMAN (red.) (1974) *Handbook of Perception*, New York & London: Academic Press.
- HUXLEY, A. (1954) *The Doors of Perception*, London: Chatto & Windus.
- SLOVIC, P. (2000) *The Perception of Risk*, London & Sterling: Earthscan Publications Ltd.
- SMELSER, N.J. & P.B. BALTES (red.) (2001) *International Encyclopedia of the Social & Behavioral Sciences*, Elsevier, Volume 16, ss. 11195–11227.
- ÖSTBERG, G. (2013) »Om riktigt och skenbart förnuft vid riskhantering», *Tidskrift för politisk filosofi* nr 1, 2013: 27–41.
- ÖSTBERG, G. (2014) »Mentalitet och riskhantering», *Tidskrift för politisk filosofi*, nr 2, 2014: 13–21.

LENA HALLDENIUS *Mary Wollstonecraft and Feminist Republicanism: Independence, Rights and the Experience of Unfreedom*, London: Pickering & Chatto Ltd 2015

LENA HALLDENIUS BOK om Mary Wollstonecrafts (1759–97) författarskap består av 175 tätskrivna sidor omgivna av blanka orangea pärmar och väger 431 gram. Men vem är den skriven för? Efter ett par kapitel kommer jag fram till att *Mary Wollstonecraft and Feminist Republicanism* nog är avsedd för andra experter på Wollstonecraft, trots eller snarare på grund av att Halldenius egentligen inte diskuterar andra tolkningar, utom på några få ställen (främst i kapitel 3 och 5). För det mesta förklarar Halldenius vad Wollstonecraft menade och en icke-expert som jag själv har inte tillräckligt med kunskap för att protestera. Å andra sidan sett är de flesta av *Tidskrift för politisk filosofi*s läsare inte heller experter på denna upplysningsfilosof och romanförfattare, så det får väl gå ändå.

Wollstonecraft brukar presenteras som en liberal tänkare och kritiseras för att vara icke-systematisk, men Halldenius läser henne som en republikan och lyckas med ambitionen att integrera Wollstonecrafts idéer om politik med hennes idéer om moral liksom med hennes skönlitterära verk. Vad det kostat Halldenius i antal sidor text att bortse ifrån, kan jag dock inte bedöma. Integreringen sker tack vare det republikanska frihetsbegreppet: en person är fri endast om hon inte är underordnad någon annans arbiträra makt, utan bara lyder under en fri stat, en republik, vars makt alltså är legitim (s. 2f.).¹ (Senare i boken, s. 23, ser förklaringen av begreppet annorlunda ut men denna verkar rimligast.) Enligt Halldenius implicerar rätten till frihet i den republikanska meningen formell jämlikhet och, åtminstone hos Wollstonecraft, substantiell jämlikhet. Förutom att följa de aktuella juridiska lagarna, förutsatt

att de är legitima, ska en person för att vara fri vägledas av sitt eget förnuft. Den som lever så lever moraliskt rätt.

Kravet på formell och substantiell jämlikhet betyder att både politisk och social underordning av individer eller grupper är moraliskt felaktig. Samhällets institutioner inklusive de privata, till exempel familjen, bör därför vara sådana att de inte leder till eller tillåter ekonomisk ojämlikhet, eftersom den som är ekonomiskt svag är beroende av och därmed underordnad den som är ekonomiskt starkare, även om det inte framgår vilken grad av substantiell jämlikhet som krävs. Statens uppgift är att försvara de svaga och deras rättigheter gentemot de starka: »the purpose of government is to protect the weak against natural inequality of power» (s. 41). Med andra ord är statens uppgift inte att skydda privategendomen och för övrigt vara så minimal som möjligt, så som liberaler från Locke till Lööf vill ha det, utan lagar är generell sett legitima om de verkar för rättvisa och mot underordning. Som Halldenius skriver, gör detta Wollstonecrafts idéer till en intressant alternativ teori om rättigheter, och jag hade gärna sett att den utvecklats mer.

Vidare ska alla (vuxna?) ha samma rättigheter och skyldigheter oavsett samhällsklass eller kön. Viktigast vid sidan av den naturliga rätten till frihet är rätten att utveckla och använda sitt förnuft, vilken inbegriper den substantiella möjligheten till eller förmågan att göra detta. (Wollstonecraft sägs skilja mellan rättighet och förmåga, »power», s. 48.) Moralisk utveckling kräver att man genomgår en ständig intellektuell utvecklingsprocess samtidigt som man är socialt involverad och verksam i världen. Den moraliska tillika fria personen förlitar sig på sitt förnuft, trots dess mänskligt bristfälliga karaktär, och handlar utifrån regeln att visa mänskligheten respekt: »Respect for mankind is a principle, not an inclination» (s. 81). Det är alltså inte frågan om spontan sympati men inte heller en attityd som man kan lägga sig till med. Ibland låter det som att principen att visa respekt för mänsklighet är frukten av rationell insikt à la Kant: »If you benefit another because you recognize this person as your equal, then you act morally» (s. 81). Men det är också fel. Att respektera mänskligheten är inte en norm eller

ens en meta-norm: »The principle of universal respect is not an independent feature of normativity. It is a predicate rather than a norm. Simply put, respect for mankind is the rational on which people who have acquired the right frame of mind will act» (s. 82). Principen som inte är en princip är alltså snarast ett karaktärsdrag en person bara kan uppnå efter stor ansträngning. Denna lite förvirrande förklaring gör att jag gärna hade sett en utredning om Wollstonecrafts förnuftsbegrepp.

Halldenius fokus är dock den dåtida kvinnans förnedring oavsett samhällsklass, nämligen att behöva rätta sig efter en annan persons – en mans – godtyckliga och kanske nyckfulla vilja. Också i de fall då mannen, fadern eller maken, tillåter kvinnan att göra som hon vill, är hon hans egendom och beroende av hans vilja. Han har den juridiska rätten att bestämma över henne. Denna självupplevda förnedring var förmodligen Wollstonecrafts starkaste drivkraft och gestaltas tydligt i de båda skönlitterära verken *Mary, a Fiction* (1788) och *The Wrongs of Women: or, Maria. A Fragment* (1798). Om jag förstått rätt är det mest originella med Halldenius bok just att hon lyckas integrera den så kallade levda erfarenheten i teorin; det kapitel där detta görs är också bokens språkligt och textmässigt bästa.

Wollstonecraft insåg att den levda erfarenheten, eller uppfostran om ni hellre vill, spelar roll för vilken karaktär en människa utvecklar, till exempel blir kvinnor som fostras till att bli beroende varelser mer eller mindre monstruösa, och enligt Halldenius illustreras detta i romanerna. Men stämmer det? De två huvudpersonerna, Wollstonecrafts alter egon Mary och Maria, undgår delvis det kvinnliga ödet. De är tänkande och intellektuellt självständiga kvinnor trots att de är gifta och formellt underordnade sina respektive män. Frågan är om bifigurerna är tillräckligt psykologiskt trovärdiga för att visa på den levda erfarenhetens betydelse. Wollstonecraft beskrivs dock som en tidig ståndpunktsfeminist som trodde att hon skulle nå sanningen genom att undersöka de icke-privilegerades erfarenheter.

Jag ska nu diskutera tre mer specifika problem eller snarare otydligheter som jag ser i Halldenius text. Den första är

förhållandet mellan moraliska och juridiska rättigheter; den andra är förhållandet mellan rättigheter och skyldigheter; och den tredje rör förhållandet mellan Wollstonecrafts uppfattning om moralen och hennes feminism.

1. Moraliska och juridiska rättigheter

SOM LÄSARE SKULLE jag önska att Halldenius hållit isär moraliska och juridiska rättigheter på ett tydligare sätt. Möjligen tycker hon att distinktionen är så självklar att den inte behöver nämnas och framförallt inte upprepas men det ställer till problem för läsaren. Vilken typ av rättigheter och skyldigheter handlar det om i följande citat?

Wollstonecraft logically conditions duties on rights, such that a denial of rights nullifies a person's duties... There are, in short, no duties to discuss or perform – and certainly not a duty to be virtuous – without a prior concession of rights. (s. 35)

Om Wollstonecraft gör rättigheter till ett villkor för skyldigheter i sin teori, är det förmodligen tal om moraliska rättigheter, de så kallat naturliga rättigheter som enligt Wollstonecraft ingår i människans »birthright». Men den som har moraliska rättigheter, har dem vare sig någon annan erkänner dem eller inte. Det är just det som är poängen med moraliska rättigheter och gör dem till argument för juridiska sådana.

På Wollstonecrafts tid hade kvinnor inte samma juridiska rättigheter som män men många sociala skyldigheter, till exempel att leende hålla sig i bakgrunden, vårda sitt utseende, föda barn och vara sin make trogen (inte alltför olikt idag). Men om vi med Wollstonecraft antar människors »birthright», så hade (och har) kvinnor samma *moraliska* rättigheter och skyldigheter som män. Däremot var det förmodligen psykologiskt svårt för många kvinnor att leva moraliskt i Wollstonecrafts mening, eftersom de inte uppfostrades till självständighet. Man kan också hålla med Wollstonecraft om att en konstitution är inkonsekvent, om den tillskriver kvinnor skyldigheter men inte rättigheter, och att de

sociala positioner kvinnor i hennes samtid var hänvisade till hindrade dem från att utvecklas till fria personer.

The point is political and moral. The ›constitution of civil society› makes women powerless [sic] by robbing them of their personhood, and thereby of their capacity to act as persons, that is freely. Women simply cannot access the original source of morality – natural personhood – from the artificial position they are propelled into by the oppressive constitution of society. (s. 86)

Men en konstitution kan varken försäkra moraliska skyldigheter, tillskriva moraliska rättigheter eller beröva någon hennes metafysiska status som person. Kanske ska vi läsa Halldenius som en kollega till mig föreslagit, nämligen som att en persons *moraliska* skyldigheter på något sätt går om intet ifall hennes moraliska rättigheter inte respekteras i praktiken. Då uppstår frågan om det är en bra tolkning? Jag tror snarare att Wollstonecraft är retorisk när hon påstår att kvinnor inte har några moraliska skyldigheter eller är personer, och att hennes uppfattning var att vi visserligen inte kan kräva av kvinnor att de ska vara fria och självständiga när de aldrig fått chansen – de är inte klandervärda – men precis som män borde kvinnor kämpa för att förvärva karaktärsdraget att visa respekt för mänskligheten.

2. Korrespondens mellan moraliska rättigheter och skyldigheter

ENLIGT HALLDENIUS ANSER Wollstonecraft att rättigheter *korresponderar* mot skyldigheter: »Deny a person her right to liberty and there is nothing for duties to correspond to, rendering them void» (s. 45). Men jag blir inte klar över om tanken är att en rättighet alltid motsvaras av en skyldighet, så att om X har rätt till Y, har Z skyldighet att inte hindra X från Y alternativt skyldighet att se till att X får Y, eller om tanken är att både rättigheter och skyldigheter förutsätter förnuft och därför korresponderar i meningen att om någon har det ena så har hon också det andra. För den första tolkningen talar »the natural and equal right to liberty»

(s. 40): om en person har rätt till X, så har alla personer rätt till X och därför begränsar en persons rättigheter de andras och tvärt om. Dessutom sägs det att allas rätt till X måste vara förenlig med samhällets fortlevnad: »There cannot be a right to X unless the continued existence is compatible with each person's rightful claim to X» (s. 44). Det sistnämnda är förstås problematiskt: om alla är i nöd samtidigt och har rätt att få hjälp, blir rättigheten tom och samhället går omkull.

För den andra tolkningen, att förnuft är ett nödvändigt och tillräckligt villkor för både rättigheter och skyldigheter, talar följande citat:

Either you grant that women have reason, in which case you are simply inconsistent if you deny women rights, or you can deny that women have reason, in which case you have to bite this bullet: ›Allowing this position, women have not any inherent rights to claim; and, by the same rule, their duties vanish, for rights and duties are inseparable›.² (s. 46)

Halldenius läser dessa rader som att »Wollstonecraft logically conditions duties on rights» (s. 35). En rimligare tolkning är att hon ser förnuftet som ett nödvändigt och tillräckligt villkor för både rättigheter och skyldigheter, varför den som har det ena också har det andra. Hur som helst finns det många som skulle likna Wollstonecrafts argument vid lösa skott. Man kan förneka att skyldigheter förutsätter ett utvecklat förnuft och anse att en kvinna har moraliska skyldigheter trots att hon inte är en (tillräckligt) förnuftig varelse. Det är inte ovanligt att resonerar så om barn. Wollstonecraft anser att vi inte kan förvänta oss att en kvinna samarbetar »unless she know why she ought to be virtuous? unless freedom strengthen her reason till she comprehend her duty and see in what manner it is connected with her real good?» (Wollstonecraft citerad i Halldenius, s. 46). Men detta förutsätter den radikala kärnan i Wollstonecrafts teori, nämligen att en person bör handla i enlighet med sitt förnuft och inte lyda någon annan herre, förutom den legitima staten. Om jag på allvar tror att det

vore bra för mig att kidnappa mina grannars barn, har jag då inte en skyldighet att låta bli? (Det är något med förnuftet och dygden som inte är helt utrett.)

3. Moralen implicerar feminismen

ENLIGT HALLDENIUS KAN Wollstonecraft inte anta att kvinnor och män har olika dygder och rättigheter, för då skulle hon inte kunna »grunda» sin moralteori i förnuftet.

It is necessary for her moral theory to deny that there is one set of virtues for women and another for men. If virtue and rightness were different things for different people, then morality would be relative, and she cannot have that since that would amount to founding morality on utility conceived as convenience. (s. 30)

Jag förstår detta med att grunda moralen i något som att det är förekomsten av detta något hos ett karaktärsdrag, en handling eller vad det nu gäller som gör att detsamma är dygdigt.

Men att relativisera moralen till kategori behöver inte innebära att den grundas i nyttan i den här aktuella meningen »convenience». För Jean Jacques Rousseau är det visserligen en fiffighet hos naturen att kvinnor och män är olika till både kropp och själ och därför kompletterar och bör komplettera varandra. Kanske kan man kalla det »convenience»? Men också en del feminister (till exempel Luce Irigaray) anser att kvinnor och män är olika och därför bör leva olika, åtminstone tills kvinnor fått påverka språk, kultur, vetenskap med mera i lika hög grad som män har gjort, för att kunna möta varandra som självständiga personer. Målet är alltså detsamma för dessa feminister som för Wollstonecraft men vägen dit är olika. För det andra är det inte självklart felaktigt att bygga moralen på nyttan. Fråga en utilitarist! För det tredje, slutligen, anser Wollstonecraft att endast förnuftiga varelser – personer – har rättigheter och skyldigheter, eftersom endast de kan inse att skyldighetens uppfyllande är förknippat med deras »real good». Då undrar man: vad är deras »real good»? Och är inte detta att skyldighetens uppfyllande leder till personens

»real good» att grunda moralen i nyttan? Men kanske inte i »convenience»?

Sammantaget tycker jag att Halldenius hade kunnat vara mer kritisk i sin rekonstruktion av Wollstonecrafts moraliska-politiska-fenomenologiska teori. Men den som är passionerad är okritisk gentemot objektet för passionen. Det ingår i paketet.

Trots detta uppfyller Halldenius sitt syfte: »I hope to show that Wollstonecraft's feminist republicanism is a political philosophy where the vindication of the status of women is integrated into a critical analysis of freedom, rights, experience, property and change» (s. 17). Ägande har jag inte nämnt men Wollstonecrafts uppfattning är att både rikedom och fattigdom korrupperar karaktären; rikedom gör människor arroganta och fåfänga medan fattigdom gör dem inställsamma. Samhällsförändringar hoppas Wollstonecraft på men de ska inte ske så snabbt som i revolutionens Frankrike. Människorna hinner inte förändras i samma takt, utan resultatet blir att hierarkin ställs på ända. I Sverige och Danmark däremot, som Wollstonecraft besökte i mitten av 1790-talet, var »civilization very partial» och utvecklingen mot ett upplyst, jämlikt samhälle väldigt långsam (s. 106).

→

Åsa Carlson

Noter

1 Alla sidhänvisningar är till Halldenius (2015) *Mary Wollstonecraft and Feminist Republicanism: Independence, Rights and the Experience of Unfreedom*, London: Pickering & Chatto Ltd.

2 Citatet i citatet är från Mary Wollstonecraft (1792) *A Vindication of the Rights of Women*, så som det är återgivet av Halldenius.

CARL-HENRIC GRENHOLM *Etisk teori: kritik av moralen*, Lund: Studentlitteratur 2014

ENLIGT CARL-HENRIC GRENHOLM är etiken en vetenskaplig disciplin som har moralen som sitt undersökningsobjekt. Inom etiken ägnar vi oss åt att tänka kritiskt kring moralen och att problematisera och ifrågasätta sådana uppfattningar som ingår i den rådande moralen. Uppgiften för etiken är enligt Grenholm tredelad. För det första så kan etiken beskriva de skilda moraluppfattningar som råder i samhället och försöka klargöra de argument som anförs för och emot olika normativa etiska positioner (deskriptiv etik). För det andra så kan etiken föreslå och utveckla vad Grenholm kallar för »moraliska modeller» som kan utgöra mer genomtänkta alternativ till de förhärskande moraluppfattningarna i samhället (normativ etik). Sådana modeller kan till exempel ta formen av generella kriterier på en moraliskt riktig handling eller på vad som kännetecknar en moraliskt god människa. Slutligen, för det tredje, så kan etiken ge normativa svar på mer avgränsade, konkreta moraliska problem (tillämpad eller praktisk etik). Vid sidan av etiken står det som Grenholm kallar för »etisk teori» som motsvarar det område av filosofin som vanligen benämns »metaetik». Med etiska teorier menar Grenholm filosofiska teorier som ger oss sammanhängande svar på tre centrala problem som Grenholm benämner det kunskapsteoretiska, det semantiska och det ontologiska problemet. Det kunskapsteoretiska problemet handlar om hur moraliska omdömen kan berättigas, det semantiska problemet rör moralspråkets funktion och det ontologiska problemet är huruvida moraliska värden har en självständig existens. Grenholm tar upp och diskuterar olika svar på dessa frågeställningar inklusive hans egen etiska teori som är en form av etisk konstruktivism. Han är tydlig med sina egna ståndpunkter

redan från början vilket är positivt. I boken lyfts förtjänstfullt även den mer generella frågan om vilka kriterier vi bör använda för att avgöra vilken etisk teori som är att föredra. Någoting som skiljer *Etisk teori* från många andra böcker i ämnet är att Grenholm också lyfter frågan om huruvida och i vilken utsträckning valet av etisk teori är livsåskådningsberoende. Är vi tilltalade av olika ståndpunkter inom etisk teori på grund av att vi har olika verklighetsuppfattning och människosyn? Och till vilken grad skall sådana faktorer tillåtas påverka vårt val av etisk teori? Det är bra att dessa viktiga frågor lyfts men dessvärre tenderar Grenholms diskussion att fokusera lite för snävt på förhållandet mellan etisk teori och kristen tro.

Efter en kort behandling av bokens disposition kommer jag att i denna recension fästa speciell vikt vid Grenholms egen etiska teori. Efter bokens inledande kapitel ägnas ett kapitel vardera åt de icke-deskriptivistiska teorierna emotivismen och preskriptivismen. Emotivismen sätts i ett historiskt perspektiv med speciell vikt fäst vid svenska förespråkare som Axel Hägerström och Ingemar Hedenius. Även välkända internationella tänkare som Alfred Ayer och Charles Stevenson diskuteras. Dessa filosofer kunde med fördel ha diskuterats tillsammans istället för den ene efter den andre då Grenholms diskussion om emotivismen tenderar att bli upprepande och därför något långdragen. Richard Hares preskriptivism diskuteras ingående i kapitel tre. Kapitel fyra ägnas åt G. E. Moores etiska intuitionism och hans kritik av naturalismen. Diskussionen är ofta personcentrerad snarare än ämnescentrerad vilket gör att nyare versioner och vidareutvecklingar av teorierna förbises. Olika former av »teonom etik» är föremål för kritik i kapitel fem. Med teonoma etiska teorier menar Grenholm teorier som på ett eller annat vis menar att berättigandet av moraliska omdömen förutsätter kunskap om guds vilja. Förespråkarna för den typen av teorier får komma till tals vilket de inte alltid får i den filosofiska litteraturen. Även andra teologiskt grundade etiska teorier som inte är teonoma i Grenholms betydelse diskuteras. I kapitel sex diskuteras moralisk realism utifrån främst David Brinks, David

McNaughtons och John McDowells respektive uppfattningar. Alasdair MacIntyre är huvudpersonen i kapitel sju där den etiska kontextualismen diskuteras. Jag kommer att återkomma till denna kunskapsteoretiska ståndpunkt när jag diskuterar Grenholms egen etiska teori då han själv anammar en (modifierad) etisk kontextualism. Kapitel åtta handlar om vilka kriterier vi bör använda oss av för att avgöra om en etisk teori är godtagbar och huruvida dessa kriterier är beroende av livsåskådning. Bokens mest intressanta kapitel är dock de två avslutande där Grenholm för fram sina egna ståndpunkter. Grenholm förordar en konstruktivistisk teori som ser moraliska värden som sociala konstruktioner som formas i ett samspel mellan människor i en kulturell kontext (s. 253). Samtidigt är han icke-deskriptivist och hävdar att moraliska omdömen saknar sanningsvärde (s. 265). Detta menar han dock är förenligt med att rationella skäl kan anföras för och emot att ett moraliskt omdöme är godtagbart men han gör gällande att dessa skäl emellertid alltid är kontextberoende (s. 188). Eftersom kriterierna på etisk rationalitet inte är universella utan präglade av en bestämd social och kulturell kontext så kan inte moraliska omdömen ges den typ av rättfärdigande som skulle krävas för moralisk kunskap (s. 270). I kapitel nio försvaras den etiska konstruktivismen som svar på det ontologiska problemet och i det tionde och sista kapitlet försvaras en etisk kontextualism som svar på det kunskapsteoretiska problemet. Jag vänder mig nu till en diskussion om dessa uppfattningar.

Grenholm förordar en icke-kognitivistisk och icke-deskriptivistisk teori enligt vilken moraliska omdömen framförallt har en preskriptiv funktion. De uttrycker uppmaningar och befallningar och kan därför inte vara sanna eller falska. Grenholms argumentation på denna punkt lutar sig till mycket stor del på Richard Hares och utgår till övervägande del från litteratur som är mer än trettio år gammal. Detta innebär att senare teorier som till exempel Simon Blackburns så kallade kvasi-realism och olika hybridteorier (som går ut på att vi med moraliska omdömen uttrycker både ett icke-kognitivt tillstånd och samtidigt gör anspråk

på att det ligger till på ett eller annat vis moraliskt) inte tas upp för diskussion. Dessa senare teorier tar det moraliska språkets tydligt kognitivistiska utseende på större allvar än de icke-kognitivistiska teorier som Grenholm diskuterar. Moraliska omdömen uttrycks trots allt med hjälp av satser som har indikativ form och vi pratar ofta i termer av att vi tror eller vet att någonting är rätt eller fel. Några invändningar mot icke-kognitivistiska teorier lyfts men ges inte någon ingående diskussion. Allvarliga invändningar mot icke-kognitivistiska teorier såsom det så kallade Frege-Geach problemet diskuteras inte.

Trots att moraliska omdömen enligt Grenholm saknar sanningsvärde så menar han att det är möjligt anföra rationella skäl för och emot giltigheten hos moraliska omdömen. Emellertid menar han att dessa skäl inte är »sådana att de kan godtas oberoende av tid, plats och kultur» (s. 188). Det är inte bara så, menar Grenholm, att olika moraluppfattningar är rådande inom skilda traditioner utan det är dessutom så att »varje tradition har sin egen etiska rationalitet» (ibid.). Hur ska detta sistnämnda påstående tolkas? Grenholm säger att »Det som en person i en tradition uppfattar som ett rationellt skäl för ett moraliskt omdöme godtas inte som ett sådant i en annan tradition» (ibid.). I en tolkning är detta inte särskilt uppseendeväckande. Det råder förmodligen olika uppfattningar om vilka skäl det är rationellt att acceptera. Men vad som *uppfattas* som rationellt är inte samma sak som vad som faktiskt är rationellt. Vilka skäl folk är beredda att godta som rationella är inte nödvändigtvis de skäl som det verkligen är rationellt för dem att godta. Grenholm menar dock att det överhuvudtaget inte finns någonting sådant som ett universellt mänskligt förnuft (s. 278)! Den kunskapsteoretiska relativism gällande moralen som Grenholms kontextualistiska uppfattning medför omöjliggör dock inte en dialog mellan olika traditioner så länge dessa traditioner har några gemensamma uppfattningar om vad som är rationella skäl. Om däremot varje tradition hade sin helt egna förståelse av etisk rationalitet så vore det omöjligt att kritisera andra traditioners moraluppfattningar (s. 279f.).

Med den betydande brasklappen att dessa inte kan göra anspråk

på någon form av universell giltighet så föreslår Grenholm fyra kriterier för godtagbara moraliska omdömen. Enligt det första av dessa kriterier måste ett moraliskt omdöme vara universaliserbart i den betydelsen att det gäller för alla personer och alla liknande handlingar. Grenholm förklarar att det faktum att »skilda sociala och kulturella kontexter förenas med skilda moraluppfattningar och olika förståelser av hur dessa ska berättigas [inte hindrar] att varje moraliskt omdöme gör anspråk på att vara godtagbart i alla skilda sociala och kulturella sammanhang» (s. 275). Det andra kriteriet är att ett moraliskt omdöme som är godtagbart måste vara koherent med personens övriga moraluppfattningar i den meningen att systemet av personens moraluppfattningar inte innehåller några logiska motsägelser. Ett tredje kriterium tar fasta på att vi »i prövningen av moraliska omdömen ska ta hänsyn till våra moraliska erfarenheter» (s. 276). Det fjärde och sista kriteriet på etisk rationalitet går ut på att ett godtagbart moraliskt omdöme inte får »ha ett innehåll som direkt strider mot vad vi i övrigt vet om oss själva och vår omvärld. [...] de moraluppfattningar vi håller oss med ska stämma överens med övriga komponenter i den livsåskådning vi omfattar» (ibid.). Dessa fyra kriterier skall förstås som var för sig nödvändiga och tillsammans tillräckliga villkor för ett godtagbart moraliskt omdöme. Ett problem med detta är att man mycket väl kan tänka sig att två motstridiga moraluppfattningar båda kan uppfylla alla fyra kriterierna. Om så är fallet så kan två personer som omfattar sinsemellan motstridiga moraliska omdömen vara lika berättigade i sina respektive uppfattningar. Kriterierna kan då inte hjälpa oss att upplösa moraliska meningsskiljaktigheter. Grenholm medger att även om »vi kan anföra rationella skäl för att de normativa modeller vi föreslår är berättigade, [så] bör vi vara medvetna om att det i en annan kontext är möjligt att anföra andra typer av skäl för att en annan typ av normativ modell är rimlig» (s. 291). Oron att dessa kriterier är tandlösa består dock om vi inte ens kan utesluta att två motstridiga moralomdömen kan vara lika berättigande *inom en och samma kontext*.

När det gäller det ontologiska problemet så utgår Grenholm från en intressant distinktion mellan positiv och negativ värdeontologi.

En positiv värdeontologi tillskrivs till G.E. Moore och de moraliska realisterna. Grenholm själv bekänner sig till vad han kallar en negativ värdeontologi enligt vilken »det inte finns några objektiva värden som har en självständig existens oberoende av människor» (s. 62). Detta till trots vill han ändå distansera sig från värdenihilismen som hävdar »att det över huvudtaget inte finns några värden, vare sig som egenskap hos det som värderas eller som en mänsklig konstruktion» (s. 63). Argumentet som framförs mot värdenihilismen är att denna syn »tycks strida mot det sätt på vilket vi vanligen använder det moraliska språket» (s. 63). Detta argument är dock föga övertygande mot en värdenihilist som John Mackie som just gör gällande att vi tenderar att tänka och prata som om det finns objektiva moraliska värden men att detta inte utan vidare kan tas till intäkt för att dessa värden verkligen existerar. Enligt Mackies omtalade så kallade misstagsteori gör vi med våra moraliska omdömen anspråk på att beskriva genuina värden men att dessa anspråk aldrig är uppfyllda. Vårt moraliska språk och tänkande innehåller därför enligt teorin ett systematiskt misstag. För en bok med undertiteln *Kritik av moralen* är det överraskande att misstagsteorin – den etiska teori som utgör den kanske djupaste kritiken av moralen – inte omnämns (även om positionen antyds på s. 85 men utan att ges någon nämnvärd diskussion).

Man kan fråga sig vad som egentligen är den betydande skillnaden mellan värdenihilismen och Grenholms egen värdekonstruktivism. Skillnaden kan inte ligga i huruvida det finns några sanna moraliska omdömen då Grenholm menar att moraliska omdömen saknar sanningsvärde. Skillnaden kan heller inte gärna ha att göra med kunskap då Grenholm likt värdenihilister avfärdar möjligheten till moralisk kunskap. Kan skillnaden vara att Grenholm till skillnad från värdenihilisten erkänner att det är möjligt att ge rationella skäl för att ett moraliskt omdöme är godtagbart? Vid en första anblick kan det verka vara så men i slutändan går det nog inte att hitta skillnaden här heller då Grenholm avfärdar möjligheten till några universella kriterier på etisk rationalitet. När värdenihilister förnekar att moraliska omdömen kan underbyggas med rationella skäl så gör de nog oftast det mot bakgrund av universella kriterier

liknande de som vi använder när vi rättfärdigar andra typer av föreställningar, till exempel inom vetenskapen. Grenholm själv påpekar att »Någon konvergens av det slag som eftersträvas inom vetenskapen kan vi inte heller ha ambition att uppnå inom den normativa etiken» (s. 290). Vidare kan man undra vad det är för vits med att insistera på att moraliska värden existerar som sociala konstruktioner om – i kraft av Grenholms icke-deskriptivistiska semantiska teori – våra moraliska omdömen ändå inte gör anspråk på att beskriva dessa värden och deras existens inte är tillräcklig för varken etisk sanning, etisk kunskap eller någon form av objektivt rättfärdigande av moraliska omdömen motsvarande det vi förväntar oss inom vetenskapen.

Ett allmänt problem med Grenholms resonemang är enligt mig att han inte skiljer tillräckligt tydligt mellan tesen att våra normer och värderingar är socialt och kulturellt betingade och tesen att värde och normativitet som sådant är en social konstruktion. Att våra åsikter om vad som är värdefullt eller om hur människor bör leva är socialt och kulturellt betingade är en sak men att vad som faktiskt är värdefullt och hur vi faktiskt bör leva skulle vara socialt konstruerat är någonting helt annat. Även en misstagsteoretiker och till och med en moralisk realist skulle kunna hålla med om att våra normer och värderingar formas i en social och kulturell kontext men de skulle förneka att värden är socialt konstruerade. Grenholm säger att »Moralen är en social institution, och dess funktion tycks vara att ge anvisningar för samlevnaden inom en social gemenskap» (s. 170). Detta låter mycket rimligt som en deskriptiv etisk position men när vi går vidare och ställer oss normativa frågor om huruvida människor *bör* rätta sig efter vissa anvisningar för social samlevnad så verkar vi vara ute efter en helt annan typ av svar. Frågan är dock om inte en syn på värden som socialt konstruerade underminerar sådana normativa funderingar.

När Grenholm redogör för sin tes att värden är sociala konstruktioner så använder han sig av en analogi med så kallade »institutionella fakta» såsom fakta om pengar och universitet. Moraliska värden liknas vid pengar och universitet i den bemärkelsen att de är konstruerade av människor. Jag finner

analogier av detta slag otillfredsställande eftersom existensen av pengar och universitet inte är problematiska på samma sätt som existensen av värden. Vad som är problematiskt med moraliska värden är deras inneboende normativitet. När någon ställer sig frågor om huruvida det är rätt eller fel att äta kött eller om det är moraliskt acceptabelt att bedriva forskning på stamceller så tycks hon inte vara ute efter ett institutionellt eller socialt faktum utan någonting mer – hon vill få reda på hur det ligger till moraliskt sett. Moralen tycks vidare ha förmågan att *förpliktiga* oss till att handla eller leva på det ena eller det andra viset. Att säga att detta förpliktiggande är en social konstruktion är nog i mångas öron att likställa med att det egentligen inte finns alls, att moralens normativa auktoritet är en *illusion*. Grenholm lyckas enligt mig inte göra reda för hur värden som existerar endast som sociala konstruktioner kan besitta den normativa auktoritet som vi oftast tänker oss att moralen har. Grenholm är medveten om svårigheten vilket framgår av att han tidigare i boken (s. 175) inkluderar följande citat av William Schweiker:

Intuitively, we sense that moral claims are binding on us outside of our subjective wants and desires, and this sense of what is obligatory [...] is difficult to explain on the grounds of constructivist or emotivist theories.

Jag kan dock inte se hur Grenholm på ett adekvat sätt har bemött denna oro.

Kanske är problemet jag just diskuterat speciellt allvarligt för just en *social* konstruktivism i kontrast till en typ av värdekonstruktivism som säger att värden skapas av den enskilde *individen*. Grenholm kontrasterar sin egen uppfattning mot en sådan individualistisk värdekonstruktivism och insisterar att värden skapas i ett samspel människor emellan. Problemet jag åsyftar här är att det är svårt att se varför den enskilde individen måste rätta sig efter de värden som skapats i hennes kulturella kontext i de fall där dessa värden står i strid med individens egna värderingar och intressen. Hur kan de värden som skapats i min kultur ha någon normativ auktoritet över mig om jag inte själv delar min kulturs värderingar? Hur kan

något som skapats i ett socialt samspel mellan människor vara moraliskt förpliktigande för den enskilde? Om vi däremot skulle medge att individen inte är förpliktigad att leva efter dessa värden så kan vi fråga oss om det verkligen är *moral* vi pratar om.

Sammanfattningsvis kan sägas att även om jag finner Grenholms svar på de semantiska, ontologiska och kunskapsteoretiska problemen otillfredsställande så håller jag med Grenholm om att dessa är de tre centrala frågeställningarna inom etisk teori och i filosofin är frågorna ofta viktigare än svaren. Det inledande kapitlet utgör en god ingång till dessa frågeställningar och de efterföljande fem kapitlen täcker in mycket av det en nybörjarstudent i etik bör känna till även om det inte tillförs mycket nytt. De tre sista kapitlen i boken väcker många intressanta och viktiga frågor varav flera alltför ofta förbises i filosofiska diskussioner om etik.

→

Fritz-Anton Fritzson

WILHELM AGRELL *Det säkra landet? Svensk Försvars- och säkerhetspolitik från ett kallt krig till ett annat*, Malmö: Gleerups 2016

WILHELM AGRELLS SENASTE bok *Det säkra landet? Svensk Försvars- och säkerhetspolitik från ett kallt krig till ett annat* beskriver den svenska säkerhetspolitiken från i första hand kalla krigets slut till försvarsbeslutet 2015. Titeln antyder att det är en någorlunda välbestämd historisk epok som sträcker sig över de två decennierna och det är av flera anledningar svårt att inte dra paralleller till mellankrigstiden.

Fokus för Agrells bok ligger på vad som litet vagt kan beskrivas som »den andra mellankrigstiden», d.v.s. tiden från det kalla krigets slut till konflikten i Ukraina. Men även om fokus ligger på den andra mellankrigstiden så börjar boken redan med den första mellankrigstiden, som visar sig ha oanade likheter med den andra mellankrigstiden.

Efter första världskrigets slut uppstod en period av stiltje i den europeiska säkerhetspolitiken. Sovjetryssland var härjat av ett inbördeskrig och därtill kraftigt försvagat. Sett utifrån ett svenskt perspektiv var faran från den traditionella arvfjenden i öster liten. Finland och Baltikum var självständiga stater och i Östeuropa var Sovjetryssland omringat av en rad mindre stater. Det fanns dessutom en övertygelse om att krig i Europa i framtiden kunde undvikas genom det överstatliga säkerhetssamarbetet i Nationernas Förbund.

Det är mot den här bakgrunden man skall se det senare så kritiserade försvarsbeslutet 1925. Socialdemokraterna och de frisinnaade kom överens om att halvera anslagen till försvaret. Det här innebar bland annat att arméns fredsorganisation minskade från 36 till 22 regementen, under det att krigsorganisationen krympte från 13 fördelningar – den svenska motsvarigheten till divisioner – till blott fyra fördelningar.

1930 tillsattes en ny försvarskommission, som drog ut på tiden ordentligt. Först 1936 kunde ett nytt försvarsbeslut fattas under det att stormmolnen hopades ute i Europa. 1933 grep nazisterna makten i Tyskland och 1935 angrep Italien Abessinien. När det sistnämnda inträffade utan att NF ingrep, kollapsade de facto de föreställningar om kollektiv säkerhet som en liten stat som Sverige byggt sin säkerhetspolitik på. Som en konsekvens därav innebar 1936 års försvarsbeslut en förstärkning av försvaret – kustartilleri och flygvapen tillfördes resurser, och armén växte till sex fördelningar. Någon massiv upprustning var det emellertid inte fråga om, och Sverige var vid krigsutbrottet 1939 ytterst dåligt rustat.

Geopolitiskt hade Sverige under mellankrigstiden hamnat i ett dilemma som bäst formulerades av en grupp unga officerare som låg bakom den oppositionella tidskriften *Ny Militär Tidskrift*, NMT. Ledande i den här kretsen var Helge Jung och Carl August Ehrensvärd; 1944 utnämndes de till ÖB respektive Försvarsstabschef. NMT-kretsen skrev 1930 en debattbok med namnet *Antingen – Eller*, där de formulerade de politiska alternativen. Antingen kunde Sverige aktivt försöka bidra till en starkt säkerhetsmiljö i Östersjön och förbereda understöd till Finland i händelse av storkrig, eller också kunde vi söka driva en isolerad neutralitetspolitik. NMT-kretsen förespråkade den första linjen. Men när kriget stod för dörren 1939 valde Sverige den andra linjen.

Andra världskriget innebar som bekant en massiv svensk upprustning, en upprustning som egentligen inte var färdig förrän en bit in på 50-talet. De närmaste decennierna strävade Sverige efter att behålla ett invasionsförsvar. Säkerhetspolitiken syftade i första hand till att möta ett hot om invasion i samband med ett nytt storkrig.

Betingelserna ändrades först i samband med kalla krigets slut. Det här syntes emellertid inte i det första försvarsbeslutet efter Sovjetunionens upplösning. I försvarsbeslutet 1992 minskade visserligen arméns brigader från 22 till 16, men den osäkra omvärldsutvecklingen och svårigheten att med någon

större säkerhet förutspå framtidsutvecklingen innebar att invasionsförsvaret i allt väsentligt behölls.

Det var först försvarsbeslutet 1996 som innebar ett brott mot den gamla målsättningen där försvaret ytterst syftade till att försvara landet mot en invasion. Förmåga att värja sig mot en storskalig invasion skulle inte längre »på något avgörande sätt läggas till grund för totalförsvarets inriktning» som regeringen uttryckte saken. I praktiken innebar detta fortfarande en förvånansvärt liten reduktion av försvarsmakten. Flygvapnet minskade t. ex. inte alls i storlek, och armén minskade bara med tre brigader och var nu nere i 13 brigader. Däremot så reducerades försvarsanslagen med tio procent.

Försvarsbeslutet 1996 innebar att försvaret i framtiden skulle bibehålla sin kompetens för att kunna expandera i händelse av att ett större hot mot riket skulle återuppstå. Försvaret skulle med andra ord fungera i enlighet med en elasticitetsprincip, där den krympte i samband med en lugnare omvärldsutveckling och expanderade i samband med att konfliktrisken ökade.

Den kanske viktigaste bakgrunden till försvarsbeslutet 1996 var att den ryska fartygskapaciteten för överskeppning av trupp var när nog noll i mitten av 90-talet. Fartygskapaciteten i Östersjön hade under kalla kriget varit en av de viktigaste hotindikatorerna för en invasionsfara. Och nu var den obefintlig. Av rent logistiska skäl var det med andra ord inte tänkbart att Sverige kunde bli föremål för en omfattande invasion. En återuppbyggnad av den ryska fartygskapaciteten skulle ta cirka tio år, och en så omfattande byggnation av fartyg kunde enligt regeringens bedömning inte äga rum i skymundan. Det skulle med andra ord finnas utrymme för tidig förvarning om en annalkande krigsrisk.

ÖB varnade tidigt för det här tankesättet. Traditionellt sett hade den så kallade elasticitetsprincipen inte fungerat. Försvarsbeslutet 1925 korrigerades inte förrän 1936, d.v.s. bara tre år innan krigsutbrottet, och upprustningen anno 1936 var högst begränsad och knappast tillräcklig för att rusta Sverige inför det krig som kom. Faran hade inte uppfattats i tid, och de åtgärder som vidtogs var med andra ord för begränsade och kom för sent.

Åren efter försvarsbeslutet 1996 präglades enligt försvarsberedningen av en konsolidering av det Europeiska säkerhets-systemet. NATO och EU expanderade, vilket försvarsberedningen uppfattade som positivt för säkerheten i vår del av världen. Det stora frågetecknet var i vanlig ordning Ryssland. Här betonade försvarsberedningen att reformpolitiken fortsatte och att de västliga investeringarna ökade. Understundom tycks försvarsberedningen förfallit till rent önsketänkande, och kunde exempelvis meddela inte bara hur Ryssland kunde *förväntas* utvecklas, utan också hur Ryssland *borde* utvecklas. Exempelvis proklamerade försvarsberedningen 1998 att »den ryska demokratin och rättsstaten måste fortsätta att byggas upp», ett uttalande som tycks mer preskriptivt än deskriptivt. Det var hursomhelst, vilket den framtida utvecklingen skulle visa, alltigenom falskt.

De utrikespolitiska bedömningarna under åren som följde fortsatte beskriva omvärldsutvecklingen i positiva termer, trots att Ryssland under Putin slog in på en ny politisk linje. NATOs expansion innebar att östersjöområdet på ett helt annat sätt än tidigare integrerades i det atlantiska säkerhetsarbetet. Visserligen förklarades Ryssland vara missnöjt med NATOs expansion, men försvarsberedningen kunde lugna omgivningen med att Ryssland inte såg sig som en Östersjöstat i första hand, utan som en euroasiatisk stormakt.

Försvarsberedningarna såg mot den här bakgrunden ingen anledning att återuppväcka tanken på en utveckling av invasionsförsvaret. Framtiden skulle av allt att döma innebära nya hotbilder, och det var viktigt att försvaret anpassade sig för att kunna bidra i internationella konflikthanteringssituationer.

I ljuset av den här positiva omvärldsutvecklingen kunde Regeringen Persson besluta att ytterligare skära i försvarsbudgeten. Så hyvlades ytterligare fyra miljarder kronor årligen bort i det beslut som togs 2000. De förband som var designerade för invasionsförsvaret ströks helt sonika ur rullorna. Resultatet blev en mer långtgående reduktion av försvarsmakten än beslutet 1996. Arméstridskrafterna hade tidigare beräknats i termer av brigader, som normalt bestod av fyra skytte- eller pansarbataljoner. Nu

föreslog regeringen att armén skulle minska från 13 brigader (51 bataljoner) till 16 manöverbataljoner, där manöverbataljonerna skulle utgöra en långsiktig kompetensbas som också kunde sättas in internationellt. Samtidigt föreslog regeringen att antalet luftvärnsbataljoner skulle minska från tio till tre. Flygvapnets bassystem såg man inte heller någon anledning att behålla, och trots att det fanns nyanskaffade Gripenplan för 12 divisioner, så föreslog man att flygvapnet skulle minska till åtta divisioner. Mest illa råkade dock fältsjukhusen ut, som skulle reduceras från 29 stycken till tre.

Åren efter försvarsbeslutet 2000 präglades av den anledningen av en ganska massiv förbandsnedläggning. Själva avvecklingen av invasionsförsvaret visade sig emellertid långt mycket dyrare än man tidigare räknat med. Regeringen hade så att säga inte finansierat själva nedläggningen av invasionsförsvaret. Konsekvensen inför 2004 års försvarsbeslut blev därför att försvarsmakten måste reducera sina kostnader ytterligare. En naturlig följd blev att förbanden reducerades ytterligare. I det här läget halverades armén till åtta insatsbataljoner och flygvapnet till fyra divisioner. Försvarsmaktens huvuduppgift var numer att kunna genomföra internationella insatser.

Nedskärningarna 2000 präglades av omvärldsbedömningen i kombination med besparingskrav på försvarsmakten. Försvarsbeslutet 2004 däremot tycks ha präglats i första hand av organisatoriska och regionalpolitiska skäl. Pengarna räckte inte till annat än en halverad organisation och eftersom omvärldsbedömningen inte hade förändrats sedan 2000 togs inga geostrategiska hänsyn vid förbandsnedläggningarna. Exempelvis försvann år 2004 Gotlands regemente utan större eftertanke, vilket plötsligt innebar att Gotland helt saknade andra arméförband än hemvärnet.

Nästa försvarsbeslut, som togs 2009 under en borgerlig regering, ändrade i sak ingenting väsentligt. Visserligen talades det i beslutet om vikten av nationella försvarsuppgifter, men någon upprustning var det inte fråga om. Tvärtom så minskade antalet manöverbataljoner till sju i antal. Och själva grundvalarna för det

tidigare nationella försvaret försvann i samma veva då värnplikten lades i träda. Sverige skulle i fortsättningen ha en yrkesarmé.

Under tiden som Sverige övergick från ett invasionsförsvaret som kunde mobilisera 13 brigader till ett insatsförsvaret som kunde mobilisera sju bataljoner så gick utvecklingen i vårt östra grannland åt fel håll. Det började redan 1999. Strax efter Kosovokriget 1999 genomförde Ryssland en större stabsövning, som involverade 50 000 officerare. Övningen avslutades med simulerade flygangrepp på Västeuropa och ett kärnvapenattentat på USA. Ytterligare några månader senare inträffade en rad märkliga sprängattentat i Moskva. Utbrytarrepubliken Tjetjenien fick skulden och Moskva startade ett andra krig i Tjetjenien. Den nyutnämnde premiärministern Vladimir Putin, vars bakgrund låg i KGB, kom strax därefter att ersätta Jeltsin som Rysslands president.

Under de följande åren konsoliderade Putin makten. Det blev också allt mer uppenbart att landet utvecklades i en alltmer auktoritär riktning. Samtidigt skärptes retoriken mot utlandet, och Putin skulle i ett berömt tal kalla Sovjetunionens kollaps för århundradets största geopolitiska katastrof.

Inför 2009 års försvarsbeslut hade försvarsberedningen betydligt svårare att teckna en ljus bild av utvecklingen i Ryssland. Istället pekade man på olika möjliga faror, och indikatorer för att utvecklingen kunde gå åt fel håll. I en rapport framlagd 2007 underströk exempelvis försvarsberedningen CFE-avtalets centrala betydelse för Europeisk säkerhet. Det sades vara »centralt för Europeisk säkerhet, inklusive för Norden och Östersjöområdet». CFE-avtalet är ett avtal som begränsar de konventionella styrkorna i Europa och som gör det möjligt för de ingående länderna att besiktiga varandras styrkor. Vad försvarsberedningen däremot underlät att nämna var att Ryssland några månader innan rapporten lades fram hade sagt upp CFE-avtalet.

I samma rapport förklarade försvarsberedningen att »det ryska agerandet mot länder som tidigare ingick i Sovjetunionen [kommer] att vara ett lackmustest». Bara ett halvår senare skulle lackmusremsan fuktas och skifta färg. Sommaren 2008 invaderade Ryssland Georgien. Kriget i sig var en kort historia och slutade

med Georgiskt nederlag efter fem dagar. Likaväl så visade det att Ryssland nu återigen hade både vilja och förmåga att använda militära medel för att uppnå politiska mål.

Man kan tycka att det faktum att också denna riskindikator föll ut, skulle innebära en politisk reaktion. Så blev dock inte fallet. Försvarsministern, moderaten Sten Tolgfors, förklarade att Rysslands agerande mot Georgien inte kunde jämföras med hur Ryssland skulle agera i vår del av världen då Georgien inte var medlem av NATO. Den senare så hårt kritiserade ordföranden för försvarsberedningen, moderaten Cecilia Widegren, skulle något år senare twittra att Ryssland »drar sig öster ut. Europa säkrare än på länge.» Det var egentligen först i samband med att Ryssland invaderade och därefter annekterade Krim under 2014 som den svenska politiska ledningen insåg att vi stod inför en genuint ny säkerhetspolitisk situation. Den svenska säkerhetspolitiken hade under två decennier utgått från att risken för ett strategiskt överfall i Europa var obefintlig. Nu hade Ryssland snabbt och effektivt genomfört just ett sådant överfall mot Krimhalvön.

Ett år efter angreppet på Ukraina slog den nytilträdde regeringen om den svenska säkerhetspolitiska kursen. Försvarsbeslutet 2015 innebar en förvisso begränsad upprustning av försvarsmakten. Gotland skall enligt beslutet ånyo få permanent militär närvaro av andra arméstridskrafter än hemvärnet, även om det än så länge begränsar sig till ett skyttekompani och ett stridsvagnskompani. Manöverbataljonerna skall också öka från 7 till 8. Samtidigt står det klart att försvarsmakten också efter 2015 står mycket illa rustad för att möta ett eventuellt militärt hot.

Wilhelm Agrell säger i förordet att han har skrivit *Det säkra landet?* »som ett försök att skapa överblick över en historisk epok». Det har han enligt min uppfattning lyckats alldeles utmärkt med. Agrells bok kan emellertid läsas på endera av två sätt. Det ena sättet är att läsa den som en skildring av hur den Europeiska säkerhetspolitiken utifrån ett svenskt perspektiv har förändrats under de senaste 25–30 åren. Den här läsningen stämmer med Agrells ambitioner och med hans yrke som historiker.

Agrell är emellertid också expert på underrättelseanalys. En

andra läsning av boken är därför hur den svenska politiska och i viss mån militära ledningen bedömt omvärldsutvecklingen och vilka åtgärder man vidtagit för att trygga landets politiska och territoriella integritet på kort och lång sikt. Det är i stor utsträckning den här läsningen jag har fokuserat på i den här recensionen. Sett utifrån det här perspektivet är Agrells bok i mitt tycke ännu mer läsvärd än som en historisk överblick.

De riskbedömningar som den svenska säkerhetspolitiska eliten har gjort under de gångna decennierna ter sig i backspegeln som mycket dåligt underbyggda. Det är naturligtvis en sak att ha fel. Det är en helt annan sak att ägna sig åt politiskt önsketänkande och att uppställa vissa indikatorer för ökad konfliktrisk, och sedan, när dessa indikatorer så att säga faller ut, försöka bortförklara dem och uppställa nya, ännu inte realiserade, indikatorer. Men det sistnämnda är precis vad den svenska säkerhetspolitiska ledningen i stor utsträckning har gjort de senaste decennierna. Det börjar redan i slutet av 90-talet, då den dåtida försvarsberedningen förfaller till önsketänkande. Det fortsätter in på 00-talet, då försvarsberedningen exempelvis förklarar Rysslands agerande mot sina grannländer för ett lackmustest, bara för att halvåret senare försöka förklara bort aggressionen mot Georgien som oväsentlig.

Redan på 90-talet sades det att Sverige skulle märka varningssignalerna tio år innan det blev risk för nytt krig i Europa. I själva verket reagerade Sverige med ett nytt försvarsbeslut först ett år efter att Ryssland invaderade Krim. Man kan naturligtvis diskutera vilka åtgärder som borde ha vidtagits, och när de skulle ha vidtagits. Klart är emellertid att landets säkerhetspolitiska ledning under de senaste 10-15 åren helt har misslyckats med att bedöma omvärldsutvecklingen och konfliktrisen i vår del av världen. ÖBs varningar från 90-talet om att varningssignalerna om ökad konfliktrisk inte skulle uppfattas i tid var i detta avseende helt korrekta.¹

→

Jan Almäng

Noter

- 1 Tack till Kent Gustavsson för värdefulla synpunkter på en tidigare version av texten.